

Михайло ЛОМАЦЬКИЙ

НАЦІОНАЛЬНА СВІДОМІСТЬ

ВИДАВНИЦТВО СПІЛКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ
ЛОНДОН 1952

Репринтне видання

“Писання Камінь”

Косів
2008

УДК 8.82
ББК 83.3 (4УКР)6
Л 74

Ломацький М. Л.

Л 74 Національна свідомість/Репринтне видання. – Косів:
Писаний Камінь. 2008, – 68 с.

ISBN 978-966-8519-42-0

«Національна свідомість» – перше видання в Україні публіцистичних творів педагога, культурного і громадського діяча Михайла Ломацького, автора понад 20 книг, серед яких і твори про його улюблену Гуцульщину.

«Національна свідомість» – це болючі й гіркі думки автора про національну самоідентифікацію українців, причини бездержавності та націонал-ренегатства. Книга актуальна для нашого часу, багато її положень проектується на події сьогодення.

Розрахована на широкий читацький загал.

У книзі збережено особливості мови, правопису та пунктуації автора.

ББК 83.3 (4УКР)6

© М.Л. Ломацький, 1952
© Видавництво Спілки
української молоді, Лондон, 1952
© “Писаний Камінь”, 2008
© А. Григорук, підготовка до
друку, післямова, 2008

ISBN 978-966-8519-42-0

ПЕРША ЧАСТИНА

ДЖЕРЕЛА НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ

Джерела національної свідомості — це в першу чергу рідна хата, її дух і атмосфера, а далі — рідна школа. Вони взаємно себе доповнюють і допомагають, щоб молодій людині дати підвалини національного усвідомлення і виховання, при чому не можна забувати, що так, як немає якоїсь загальнолюдської культури, так теж і справжнє виховання може бути тільки національне!

А що ж це є національне виховання? Це передусім прищеплювання і вливання в серця і душі людей, приналежних до одної нації, любові до свого, до рідної землі, до свого народу, до його мови й пісні, до його звичаїв, культури і традиції, так, щоб кожне наступне покоління могло і хотіло продовжувати духову працю попередніх поколінь на користь і добро рідної спільноти в тій цілі, щоб нація безпереривно росла, жила, розвивалась, підносились на вершини і удосконалювалась. Де ж, як не в рідній хаті і не в рідній школі, шукати такого виховання, а з ним і національного усвідомлення?

В рідній хаті, в родинному оточенні, через рідних і близьких, де все надихане і зогріте теплом національної культури, традиції і звичаїв, можна досягнути і здобути національну свідомість. Тільки національно свідомі батьки можуть дати своїм дітям національне виховання дійсно правдиве, дати їм щиру любов до свого. Але ж у першу чергу мусять вони бути національно свідомими людьми і носити в своїх серцях гарячу любов до батьківщини. Не маючи любові до батьківщини, не маючи національної свідомості, не-

можливо передати їх дальшим поколінням. Належне національне виховання і національну свідомість можна дати людині, впливаючи на її почування: краса рідної землі, захоплення звуками рідної пісні, прив'язання до рідних звичаїв, а далі — освідомлюючи молоду людину, формуючи її волю, ту підставу сили життя і творчості людини, її характеру, поставу до життя і поведінку в житті. Таке початкове виховання, таке різьблення молодого серця і почувань може дати передусім родинне вогнище, а потім школа. Школа, побіч виховних завдань, впливає на розвиток розуму, дає йому відповідну поживу та дбає за його правильний ріст вгору і вглиб. А волю — так ту формує і дім і школа, а найбільше життя посеред рідного оточення, посеред своєї спільноти.

Коли ж отак усі ті виховні чинники є зі собою гармонійно пов'язані і спільно до однієї цілі зміряють, а їх праця, овіяна національним духом і почуттям відповідальності за "долю мільйонів", — тоді людина, перейшовши школу і всі щаблі національного виховання, стає національно виробленою і свідомою одиницею.

Дальшими джерелами, з яких людина може черпати національну свідомість, — це рідна, правдива, не сфальшована історія і не викривлена, не притемнена традиція, своя література, пісня, музика й мистецтво.

НАЦІОНАЛЬНА СВДОМІСТЬ У МИНУВШИНІ

Колись національна свідомість стояла в нас дуже високо. Уже в часах нашої сивої давнини ходили наші предки "шоломами з Дону воду пити", з ворогами воювати та за рідну землю класти буйні голови, дбаючи за те, щоб "не посоромити землі рідної, землі руської". Приналежність до великого, славного і лицарського народу сповнювала їхні серця почуттям національної гордості. За часів княжої держави писав київський митрополит Іларіон: "Наші князі панують не в якійсь убогій і незнаній землі, але в руській, що є ві-

домо і знано по всіх кінцях світу". Тодішні наші предки хваляться і гордяться тим, що їх князь Ярослав Мудрий є "тестем" Європи: п'ять своїх дочок видав заміж за могутніх володарів західноєвропейських країн, що з їхньою столицею Києвом не може рівнятися жодне інше тодішнє європейське місто. Вже на початку XI ст. має Київ 400 церков і 8 базарів, а своїм багатством і пишнотою дорівнює Царгородові. Князі зводять безнастанні бої з ворогами Русі-України, а лицарство готове кожної хвилини покласти свої голови там, де лягла княжа голова, щоб тільки, як каже літописець, "здобути собі честі, а князеві славу". Та хоч пізніше не з власної вини втратили ми свою державу, та національна свідомість, всупереч намаганням ворогів, не завмирала, — вона далі горіла в серцях народу, щоб при найближчій нагоді вибухнути повним полум'ям. Традиція і згадки минулого жили ще поміж нашим народом, в піснях виливались і переказах зберігались. Хоч пропала на якийсь час власна держава, то бажання її відновити не пропало. Лицарський дух не завмер, бо "Слава не вмере, не поляже"!... Буде слава славна поміж друзями, поміж лицарями. Українські магнати закладають школи нижчі й вищі для дітей "руської віри", щоб, як пише магнат Василь Загоровський в своїм заповіті, "могли діти пильно і порядно пройти руську науку та зберігати чесні звичаї руські". "Українська шляхта жадає, щоб усі письма, писані польським королем до неї, були писані літерами і мовою руською". Всі освічені тодішні верстви української нації зазначають, що вони з "племени славного народу руського", що не якась інша країна — "Україна їхня матка, їхня отчизна мила українська". Львівський міщанин, Рогатинець, пише і пригадує "Русинам", що вони "нащадки тих побожних і релігійних самодержців-княжат українських, нащадки князів руських віри православної..." Український митрополит, "всім собором" відмовляється в році 1654 "бити" чолом московському цареві: "Врагу твоєму віру нікогдаже не дасть" — каже він, бо знає, що Москва — це ворог України, якому вірити не можна, то ж і не личить вірному синові України ворогові присягу вірнос-

ти складати. І скільки то тодішніх людей все своє життя, увесь свій труд і знання присв'ятили Україні і її народові! Скільки їх горіло полум'ям святої любові для України! І скільки її вірних синів згинувало на полі бою за її волю і честь, а скільки терпіло за неї і гинуло серед нелюдських важких мук, скільки погинуло в тюрмах, казематах і на Сибірі далекому? **Вони гинули, але не гинула національна свідомість, не гинула національна ідея, "не вмирала душа наша..." Хоч як того вороги наші бажали.**

В наших історичних піснях зберіг нарід по нинішній час пам'ять про великих національних героїв, про славних полководців, про гетьмана Богдана Хмельницького, про Морозенка, Нечая і багато, багато інших наших лицарів, що поклали голови за Україну.

Великою, одною з найбільш героїчних постатей нашої історії, оспіваною і звеличуваною народною піснею по сьогоднішній день, є основоположник Запорізької Січі і будівничий української національної свідомості Байда, князь Дмитро Вишневецький, який міг у своєму часі стати прикрасою королівського дому, але він волів, зорганізувавши Запорізьку Січ, стати на чолі козацького лицарства і воювати з ворогами України, аж поки не попав у турецьку неволю. Зрадів султан турецький, діставши в свої руки так знатного і славного лицаря. Він готов віддати йому за жінку свою власну дочку, а пізніше посадити його на троні великої і могутньої тоді турецької держави.

"Сватай мою дочку, будеш царювати," —

каже до Байди султан. Та немає в світі такої сили, яка б спокусила українського лицаря зрадити рідну Україну та виректися батьків своїх! Ні, ані України, ані її віри не зрадить Байда! Це ж цінності більші за царську корону, за султанову дочку, ба, більші і вартніші за саме життя. Він гордо султанові відповідає:

"Твоя дочка поганая,

Ще й до того віра твоя, віра проклятая!"

Розлютився султан турецький, на слуг гукає:

"Візьміть Байду і зв'яжіте,
На гак ребром зачепіте!"

І завис Байда на гаку. Висів день, і другий, і третій. Висить та царя клене, проклинає, того царя, що так часто його Україну плюндрував, її дітей в пень рубав та в ясир забирав. І задумав Байда ще раз перед смертю помститись на цареві за кривди його, народові заподіювані:

"Позволь, царю, лука взяти,
Тобі на вечерю голубчика зняти," —

промовляє Байда з гаку до султана.

Коли ж дістав лук у свої руки, тоді випустив першу стрілу з лука —

"І поцілів царя поміж самі вуха",
другою стрілою —

"Царицю в потилицю",
а третьою —

"Цареву дочку в саму головочку".

А ось, ще один приклад національної свідомости, що прокинулась навіть там, де, здавалось, вона давно і навіки умерла:

МАРУСЯ БОГУСЛАВКА

Бурхливі козацькі часи на Україні. У містечку Богуславі жила краса буйної землі української, дівчина Маруся. На Богуслав нападають турки. Маруся попадає в неволю турецьку, в ясир. Побачив її сам султан турецький. Вона причарувала його своєю красою. Він бере її за жінку. Маруся живе в райських розкошах та поволі забуває свій рідний край. Раз весною вийшла пройтися в султанському саду. А там за садом тюрма. Підходить Маруся і чує якийсь дивний спів... Той спів і слова щось їй нагадують... так, так, це ж рідна її пісня і рідна мова... Підходить ближче і довідується,

що це українські козаки-невільники співають, тугу свою словами виливають... І відозвалося в неї українське серце... Посилає ніччю козакам ключі і визволяє братів своїх з турецької неволі...

В її душі прокинулася національна думка, ожила любов до братів із далекої України, пробудилося почуття національної спільноти з нещасними невільниками, синами України і вона "потурчена, побісурменена" — стає назад українською дочкою соняшної України...

Та й ще одна пісня із часів козацьких, що її наш нарід і досі залюбки співає, а в якій ясно і наглядно бачимо, як національна свідомість захована в душі сільської дівчини-українки, свідомість національної окремішності, викликає одночасно і почуття національної гідності і гордості. Це

ПІСНЯ ПРО БОНДАРІВНУ

В першій половині XVIII ст. жив на правобережжі України польський магнат Микола Потоцький, канівський староста. Він, як і другі тодішні польські пани, переслідував українських дівчат своїми залицаннями.

Він запримітив красу Бондарівни та й захотів її поцілувати. З відразою і обридженням відтручує горда українська дівчина чужинця, польського пана від себе і каже:

"Ой, не годен пан Каньовський мене цілувати,
Тільки годен пан Каньовський мене роззувати".

Так відповідає звичайна сільська українська дівчина, дочка бондаря, польському магнатові! Обурився пан, казав слугам піймати дівчину, та і націлівся до неї зі срібної рушниці:

"Ой, чи хочеш, Бондарівно ізо мною жити,
А чи волиш, Бондарівно, в сирій землі гнити?"

Безстрашно, сміливо і гордо відповідає українка:
"Ой, волю я, пан Каньовський, в сирій землі гнити,
Ніж з тобою поневолі на цім світі жити!"

Стрілив Каньовський, упала Бондарівна, згинула як героїня. Проста, звичайна дівчина — гордість і краса української нації, ідеальний образ української дівчини, яка вибирає смерть з рук чужинця-ворога, замість неслави.

А ось один із тисячів випадків з найновіших часів нашого життя на чужині.

Селянська дівчина родом із північних околиць Сокальщини, вивезена в Німеччину, вийшла заміж за поляка і про це повідомила свою матір.

Від матері дістала відповідь:

"Твоїм листом я дуже зраділа... Так зраділа, що цілу ніч не спала і плакала... Чи ж там у Німеччині не було вже українців, що ти зв'язалась із поляком?! Чи ж ти не знала того, що поляки робили і роблять із українським народом?"

Я не проклинаю тебе, ні! Але нехай Бог проклене тебе за зраду свого народу і своєї віри. Не вертай більше до мене. Я не знаю дочки. Вона для мене вмерла там, у Німеччині".

НИЩЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ

Вороги наші цілими віками тільки те й робили, що нищили українську культуру, а разом із нею виривали з коренем національну свідомість і любов до свого, до рідного, намагались і старались усіма силами і засобами, щоб український нарід затратив зовсім свою національну свідомість і почуття національної гідності, щоб не збереглося у нього навіть почуття національної окремішності, щоб сказав собі вкінці "всьо равно..." Вороги подбали, щоб ні родинний дім, ні школа не давали українській дитині національного виховання, щоб національна свідомість почала зникати і затрататись. Бо і яке ж національне виховання могли дати дітям батьки, які самі національно були зовсім несвідомі? А яке націо-

нальне освідомлення могла дати українцям чужа, ворожа школа? Вона ж ту свідомість, — якщо вона десь ще в підсвідомості дрімала, або стихійно, відрухово проявлялась, — вбивала і нищила!

А як же вона вбивчо впливала на формування волі й характеру! Вона ламала характери й волю та старалась виховати й пустити в світ національно безвільну, безхарактерну і безхребетну людину, або яничара, відступника і зрадника свого народу!

Завдяки старанням ворогів, дійшло в нас до жахливого стану національної несвідомости, темноти, безпросвітку й затрати рідної культури. Не диво ж, що поетеса Леся Українка з гіркістю й болем серця написала:

"Народ наш, мов дитя сліпее зроду,
Ніколи світа-сонця не видав —
За ворога іде в огонь і воду,
Катам своїм поводитів оддав".

Бо ж і правда: народ, якому ворог забрав і знищив національну свідомість і почуття своєї національної окремішности, вирвав із серця любов до свого, подібний до сліпця, що зроду, не бачивши світа-сонця, правди і знання, не може мати прагнення їх колинебудь побачити. Він сліпо служить ворогові, а собі й своїй нації навіть і не думає служити...

А наслідки? Ось такі:

"Служили ми вірно у полі і на морі,
Та осталися убогі, босі і голі", —

каже поетеса.

Бо тільки національно свідома людина вміє і хоче служити своїй нації, а не ворогові — служити своєму народові безкорисно і жертвенно і віддати йому своє знання, свій труд і працю, і в тому знайти для себе найвище вдоволення, радість і втіху. Бо тільки національна свідомість дає почуття самопошани, гордості і прив'язання до своєї нації. Бо тільки людина з національним почуттям уміє цінити й шанувати своє в ім'я народної мудрости, яка каже: **"Краще своє латане, ніж чуже фатане"**, — що краща

своя Коломия, ніж чужий французький Париж, а своя рідна держава і своя власна влада краща, ніж чужа найкраща. І тільки національно свідома людина може зрозуміти глибокий зміст і сенс пісні, в якій дівчина, що до неї залицяється убогий молодець, який не має своєї хати, каже: "Збудуй хату з лободи, до чужої не веди", бо краща своя з лободи хата, ніж чужа палата, **що тільки в своїй власній хаті-державі можна бути повноправним господарем і власником свого поту і труду та знайти повне вдоволення і щастя!**

НАСЛІДКИ ЗАТРАТИ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ

Наслідки відсутності національної свідомості були для нашого народу жахливі. Вони були і є причиною скорого винародовлення наших людей на чужині. Скільки ж то соток тисяч нашого народу винародовилося в заморських країнах! Їхні діти і внуки не знають вже сьогодні свого українського походження, не знають і не вживають рідної мови, відреклись вже і віри батьків своїх. А скільки то наших людей уже тепер, тут на чужині, попавши в чуже середовище, увійшовши в подружні зв'язки з чужинцями, відкреслися своєї нації, потонули в чужому, а часто й у ворожому до нас морі, навіки для нас пропали.

А 1917 рік? Рік великих можливостей для української нації? Україна могла тоді легко відірватись від Росії і створити свою власну, самостійну державу. Треба було тільки, щоб серед народу було бажання вибороти й побудувати ту державу. Але, щоб таке бажання зродилось, треба було, щоб народ був національно свідомий! На нещастя й на наше горе, такої свідомості серед нашого народу тоді не було... Багато українців, замість боротись за свою державу, боролись, у рядах московських імперіялістів за "єдину, неподільну Росію", а багато українців поступило в червону, большевиць-

ку армію і проти своїх братів виступали і воювали з тими, які за Україну з Москвою боролись. Вони допомагали Москві втопити українську державу в вогні і крові. Москва, використовуючи національну несвідомість широких народних мас на Україні, потрапила українськими руками нищити український нарід і допровадити Україну до тієї жахливої руїни, в якій вона сьогодні найшлася.

А Галичина? Був час — незабутній місяць листопад 1918 року. Перед українським народом Галичини були найкращі можливості відірвати раз назавжди українські землі від Польщі і скинути зі себе польське ярмо неволі. Можливості і нагода були, та не було загального бажання одностайно на ворога стати...

А ворог і не був такий сильний, щоб не можна було його покнати. Ні, не сила ворога нас тоді перемогла, а наша слабкість допомогла йому загарбати назад українські землі і прилучити до Польщі. Не було в нас тоді так конечної і до загину потрібної національної свідомості. Так то утрату здобутої кривавими жертвами найкращих синів України держави спричинила в першій мірі національна несвідомість наших народних мас, як рівно ж і тієї освіченої частини українського народу, яка, хоч і посідала науку й освіту, але національно стояла нарівні з темною масою і була несвідомою і невиробленою.

Вправді в часах визвольних змагань і боїв з московським наїздником та з польським загарбником виявив наш нарід дуже багато геройства, завзяття і виказав високу національну свідомість, вправді українське вояцтво щедро полило рідну землю своєю кров'ю та покрило її свіжими могилами, були Крути і Зимові походи, були повстання і Базар, але супроти загального браку національної свідомості широких мас і національного отупіння — це все було тільки краплиною в морі всенародної байдужості і невіжества. Ось один із ярих прикладів тодішнього нещастя і трагедії народу, в якому ворог потрапив нищити національну свідомість і відібрати волю до боротьби за національно-політичні права:

Було це 1918 року, коли московська орда сунула на Україну і посувалася щораз даліше, не находячи ніде більшого спротиву зі сторони населення України. По занятті Харкова, одна частина московської гололи рушила в сторону Києва, а друга пішла на Полтаву. В Полтаві було 4 **українські дивізії**. Та вони не думали боронити міста перед ворогом. Зразу таки дві дивізії перейшли на сторону большевиків, щоб "не за Україну, а за її ката воювати", а дві інші встигли забрати зі собою військово й не військово добро, і без бою залишили Полтаву москалям. Два дні обороняла Полтаву одна-однісінька гуцульська сотня. Вона одна залишилась вірна Україні і волила згинутися, ніж мала посоромити честь українського вояка. Ні один вояк з тієї сотні не остався живим. Всі вони згинули від стрілен московських гармат. Полягли героїською смертю, задивлені в свої далекі прекрасні Карпати й свій "Бескид зелений, в три ряди саджений"; заслухані в далекий голос рідної трембіти, що їхню славу по горах голосила та за ними плакала-тужила. Полягли карпатські вірли-соколи, згадуючи перед смертю батьканиньку, що їх десь там дома дожидають, з війни виглядають...

А тужливий голос трембіти по горах смутком стелився та батькам голосив: "Не ждiть синiв та не дожидайте — за душі їх помолiться, на молебень дайте". "Грає трембіта, голосить на всі Карпати, щоб не ждали сина з війни ні батько, ні мати". Згинув син, поляг буйною головою, полтавських шляхів і славу Полтаву від ворога обороняючи, грудьми своїми захищаючи... А голос гуцульської трембіти по горах блукає, в долини спускається та знов вгору піднімається і лине все даліше й даліше, і голосить сумну вістку на ціле "Подiлля, щоб не ждала дiвчинонька хлопця на весiлля..." Бо він уже оженився та "взяв собі за жiночку в чистiм полi могилочку".

І так під Полтавою виросла ще одна могила, а полтавська земля вкрила вірних синів України, що з далеких гір карпатських прийшли боронити її честь. А ворог, не стрічаючи перешкод, пішов даліше на Україну. Уряд України закликає нарід до боротьби, до

оборони. Та даремний труд: нарід український оглух, не хоче чути тривожного голосу свого уряду... Оглух і осліп, і не чує і не бачить загрози, що насувається з півночі, що голодною сараною суне, щоб загнuzдати його, закути в кайдани, в ярмо запрягти і жити плодами його труда, пити його кров і голодом виморювати його дітей...

А причина? Національна несвідомість, темнота і невіжество... І так упродовж наших визвольних змагань все те саме: **по одній стороні велика національна свідомість, геройство, жертвенність і відданість батьківщині, а по другій — повна затрата тієї свідомости, байдужість до національних справ, відступництво, зрадництво, яничарство і ренегатство.** І з тими двома протилежностями, з тими супротивними течіями, які спричинили і спричиняють дуже багато горя, лиха і нещастя нашому народові, ми стрічаємось на кожному кроці і при кожній нагоді:

Було це в 1920 році. Зі стотисячної Української Галицької Армії, яка в 1919 році була приневолена "Збруч-річку переходити і дрібні сльози лити, що буде лях проклятий батьками орати, матерями волочити" — вертали з поза Збруча тільки здештовані недобитки, а десь там, по зелених горах, чути було трембіту, яка голосила цілому світові, що на широких степах України "зів'яло галичанам 40 тисяч квіту" — тих недобитків вітала глуха мовчанка земляків, або призирилі й згідливі слова: "А де ж та Україна, за яку ти воював? Покажи, що вивоював?" "Не краще було сидіти вдома, так як ми сиділи і сидимо?" І не одному з тих борців за Україну і за тих незрячих, темних і несвідомих братів, що то так спокійно тоді, коли важилася їхня доля, на печах сиділи, а тепер з насмішками їх вітали, самі сльози до очей тиснулись і серце біль здавлював, бо їхні муки і страждання в нерівному бою з ворогами не находили зрозуміння серед тих нещасних братів. І так завжди, і так по всі часи: **одна частина народу кривавилась у змаганнях із ворогами, а друга — тим же ворогам допомагала, або байдуже остаронь боротьби стояла і приглядалась "чия візьме?"**

Приклади національної свідомості взяті з життя.

А в щоденному житті? Появлялися в нас одиниці, якими може гордитися нація, але їй бували випадки національної несвідомості, відступництва й зради, що соромом нас покривають.

Ось правдива подія, яка скоїлась була в 1932 році на наших землях під Польщею: Було це в одному з підльвівських повітів. В селі жив бідний швець, свідомий українець. Мав невеличку хатину і три четверті морга городу біля хати. На прожиток заробляв шевством, а його дружина вела домашнє господарство. Двоє діток підростало. В неділю, чи в свято сідав швець на лавочці і читав газету, а часом книжку, випозичену з сільської читальні. Роботящий був і чесний, то ж усі в селі його поважали, а що письменний і розумний був, то й радником громадським його обрали.

А поруч нього в сусідстві жив багач. Поля їй худоби було в нього немало і з кожним роком багатів він. Та обійстя його було йому затісне. Треба було розбудувувати господарські будинки, а тут немає куди поширитись. Ось і став він думати, що нема іншої ради, як тільки позбутись сусіда-шевця. Тоді поширив би подвір'я, і було б де розбудуватись. Ото ж почав він частенько заходити до шевця і підходити його, чи не захотів би він за добрі гроші продати своє подвір'я і городець? Та не легко було шевця на це підмовити. Він і думати про таке не хотів. Ото почав багач підлабузнюватись до шевчихи. По якомусь часі шевчиха дала себе переконати і намовити. Почала вона підмовляти чоловіка: "Продаймо і продаймо свою землю, за ті гроші щонайменше 2-3 рази стільки землі деінде купимо та й нову, простору хату збудуємо". Та швець і чути про це не хоче. Доходило між ними до суперечок, до сварні. А багач не дарує — все юдить і юдить шевчиху. Та ось, як на щастя багача, а на лихо шевцеві, почато в селі розпарцельовувати двірську землю. Заметушилися люди в селі. За дешеві гроші можна легко прикупити земельки. От і приходить до шевця сусід-багач і каже: "Знаєте що, сусіде? Вашого подвірця і города немає більше, як один морг. А що сказали б ви на це, якщо б я купив вам за цей один морг

шість моргів із панської землі? Ви б побудувались там і з бідняка стали б господарем на шести моргах землі". Але швець не дає себе спокусити — відмахується руками й ногами. Та тут прийшла на допомогу багачеві жінка шевця. Вона так довго вговорювала свого чоловіка, аж той вкінці сказав: "Роби як знаєш і як хочеш, я на все згоден, тільки дай мені спокій, не гризи мене, не затроюй мені життя". Зраділа жінка і побігла до сусіда сповістити йому добру новину. Пішов багач до дідича — пішов разом із шевцем. Згодив шість моргів доброї землі — доброї та й недалеко села. Зараз таки і зложив половину грошей. Пішли до нотаря. Багач став власником шевцевого подвір'я і городу. На другий день пішли знову до дідича і зложили решту грошей за шість моргів поля, з тим, що контракт купна-продажі буде зроблений весною, коли вже поле буде розпарцельоване. Багач погодився зі шевцем, що з днем 1 квітня той залишить своє господарство і перенесеться на панський лан. Важко, дуже важко було шевцеві підписувати таку умову. Його серце відчувало лихо. Але що ж було діяти? Підписав. І тут ще й весни нема, а по селі пішли тривожні слухи, що уряд не дозволив дідичеві продавати землю на власність українцям. Тільки поляки можуть землю купувати. Хто дав уже гроші дідичеві, то нехай з ними попрощається — пропали... Хіба що зробиться поляком — ну тоді все в порядку буде. Іде швець до дідича, а дідич: "Що ж, я тут ні при чому і не моя вина в тому, що земський уряд не хоче підтверджувати контрактів купна для українців. Я гроші взяв, це правда, землю вам продав, це теж правда, а решта незалежна від мене". "Так зверніть мені, пане, гроші," — промовив швець. Пан тільки засміявся: "Грошей тих давно вже нема в мене. Хоч би й хотів, то звернути їх не міг би". "Так що ж? Своєї землі визбувся і другої не набув! Першого квітня мушу залишати хату і передати землю сусідові. Куди ж мені з дітьми дітись?" — сказав зажурено швець. А пан: "Зробіть так, як другі роблять. Змініть свою віру на римо-католицьку, станьте поляком і все буде добре". "Пане, — відповів швець, — обграбували ви мене, забрали гроші, так принай-

мні не ображуйте мене. Я хоч бідний швець, та в мене теж є честь і гонор! Що ви думаєте? Я мав би за кусень землі виректись віри батьківської, я мав би змінити свою національність? Та ж мої батьки в гробі десять разів перевернулися б! Та ж на мене плюнули б колись мої діти! Ні, пане, ні — я плюю на вашу землю і на вашу польськість. Умру як жебрак у чужій хаті, але як чесний чоловік, як вірний син свого народу і своєї церкви! Бувайте, пане, здорові! Доробіться моїми грішми, так, як колись доробіться ваша Польща купленими за землю "поляками". Знайте — хто зрадив раз свій народ, той і зрадить колись два рази вашу Польщу!", — сказав і з піднесеною гордо головою вийшов від польського пана.

Не чекав першого квітня, а далеко до того речинця винайняв собі хату і жив у комірнім. Не дорікав своїй жінці, ні словом не нагадував їй того, що вона в першу міру завинила тому, що втратили все, що мали.

Коли ж прийшов 1939 рік, коли прийшов "старший, добрий брат" і "визволив" "молодшого" з польського ярма, приїжджали в село червоні "визволителі" і хотіли його, як бідняка, зробити головою сільради; швець помахав тільки головою і ніяк не хотів прийняти такої "почести", а своїм близьким друзям сказав: "Не вирікся я раз свого народу і своєї віри, то й вдарте не зраджу їх. Хочу вмерти чесним українцем".

Оце є та правдива, велика, щира національна свідомість, яка дає почуття національної гордості, гордості й непохитності, яка звичайну, сіру людину виносить на висоту і робить з неї національного героя, готового кожної хвилини пожертвувати для своєї нації всім: особистим добром, щастям, майном і навіть життям...

Але було в нас багато і таких, як ось цей випадок, із тих же самих часів: Сидів я раз у кімнаті польського поміщика (дідича); говорили про це й про те. Аж ось стукіт у двері і входить селянин із сусіднього села. Говорить по-польськи. Каже, що прийшов у справі купна землі польських законниць. Чув, що власне ту зем-

лю розparcelьовує пан дідич, і він прийшов просити, чи не міг би купити для себе п'ять моргів тієї землі. На це дідич відповів, що цю землю можуть набувати виключно поляки, а він знає селянина, як українця. Селянин усміхнувся, сягнув рукою у кишеню, вийняв якісь папери і, показуючи їх дідичеві, сказав: "Я це знаю і ось метрики цілої моєї родини, що римо – католицький священик переписав її на польське". Дідич поглянув значуче в мою сторону, а звертаючись до селянина, сказав: "Сховайте свої метрики. Землі я вам не продам, бо продаю її тільки дійсним і чесним полякам, а не таким, що за кілька моргів землі готові продати і зрадити свій нарід і віру". Похнюпивши голову, стояв селянин і мняв шапку в руках, переступаючи з ноги на ногу. А дідич сказав: "Можете йти і не приходіть більше до мене, бо мені не то говорити до вас, але дивитися на таких людей, як ви, гидко". Селянин мовчки вийшов із кімнати. Я встав і, не говорячи ні слова, потиснув руку чесного поляка.

Було це в 1938 році, коли то запальна молодь Галичини передиралась через ліси Бескиду, спішучи на допомогу братам на Закарпатті. Молодий, 19-тилітній сільський хлопчина, на самім кордоні попав у руки польської пограничної сторожі. Його приведено на станицю в селі К. Польські опричники почали його катувати. А потім, не витягнувши побоями ані слова з нього, сказали: "Скажи, що ти не українець, а "русін", то ми випустимо тебе на волю". Хлопець гордо підніс скривавлену голову і, сміливо дивлячись у вічі катом, сказав: "Убийте, а я є українець і українцем хочу вмерти!" Кати почали наново мучити молодого героя і за кожним побоєм питали: "Українець, чи русін?" А він за кожним разом відповідав: "Українець". Скатований лежав на долівці і вже слабим, ледве чутним голосом промовляв: "Українець, українець..." І були б його там замучили на смерть, але збіглося все село і вирвало напів живого хлопчину з рук катів. Ось і приклад високої і глибокої національної свідомості й героїства.

Літо 1920 року. Галичину зайняли поляки, Буковину зайняли

румуні. Румуні завзялись знищити зовсім усе, що було українське на Буковині. Закрили всі українські школи, перемінили їх на румунські, заборонили зовсім українське слово в усіх школах. На всіх ділянках життя запанував страшний терор. В потягу, що їде зі Сучави в сторону Чернівець — кількох інтелігентів, видно українців, бо від часу до часу мішають до німецької мови — якою розмовляють — українські слова. Один питає: "Ви дальше на своєму місці вчите в гімназії?" "Так, — відповідає запитаний, — я зовсім добре говорю по-румунськи і для мене всеодно, якою мовою вчити. Думаю, що через якийсь час стану румуном, що і рідний батько мене не впізнає". А другий: "Я теж так кажу: яка різниця — українська, чи румунська мова, служба Австрії, чи Румунії?" З німецької мови переходять на румунську...

Напроти їх зайняла місце в переділі потягу родина: чоловік, жінка і двоє дітей. Говорять гарною українською мовою. Діти глядять увесь час крізь вікна на околицю, видно, що все їм подобається і вони захоплені тим, що бачать. Там красота: а Прут, наша гірська ріка! А зелені лани над Прутом! "Анночко, — звертається до донечки, — а не забула ти пісні, що мама тебе вчила — "Над Прутом у лузі?" А Анночка, не надумуючись, затує гарним чистим голоском: "Над Прутом у лузі хатина стоїть..." А братчик її помагає. Радіють батьки, слухаючи. Переривають свою розмову інтелігенти, а один із них звертається до сусідів: "То ви може з Мамаївців?" "Так, — чує відповідь. — Але ми давно виїхали з дому. Двадцять три роки були в Америці, заробили трохи грошей та й вертаємо у рідне село, на стару батьківщину, бо що не кажіть, а таки, як то кажуть — всюди добре, а вдома найліпше".

Другий інтелігент питає: "То ваші діти родились в Америці?" "Так, у Америці родились обоє". "Дивно, — каже той, — в Америці родились, а по-українськи так гарно говорять". А на це мати: "Не лише говорять, але й читають і пишуть! А скільки українських книжок вони везуть з собою!" На це зривається хлопчина з лавки і розпочинає: "Мово рідна, слово рідне, хто вас забуває, той у гру-

дях не серденько, а лиш камінь має". А дівчина собі: "Як ти мову міг забути? Та ж звуками тими ми до Бога мольби слали ще дітьми малими". А потім обоє:

"У тій мові ми співали, при грі розмовляли,

У тій мові нам минувшість нашу розказали!"

А хлопець: "Цей віршик написав священик-буковинець Ізидор Воробкевич".

Інтелігенти глянули один на одного, не кажучи ні слова, а що доїжджали до Чернівців, то забрали свої клунки і спішно залишили вагон. Пішли служити новим панам.

А як прийшли по двадцятьох роках другі пани, то вони пригадали призабуту німецьку мову і стали "фольксдойчерами" і пішли на службу до тих, що замінили їхніх попередніх панів... **Бо ж людина без національної свідомости служитиме кожному, хто добре платить.**

МАТИ ПАТРІОТКА

Відень, 1943 рік. В сусідній кам'яниці живе вдова, з походження полька, яка, маючи 17 років в Кракові, вийшла перед сорока роками заміж за віденського німця, урядовця. Сорок років прожила у Відні поміж німцями, дома говорила з чоловіком, а пізніше із дітьми (двох синів мала) тільки по-німецьки. Але своєї польської мови не забула, ні! Але що більше — вона синів своїх навчила польської мови! Прийшла друга світова війна. Її сини, як вояки німецької армії, пішли на війну. А що знали польську мову, то весь час перебували на службі в Польщі.

І ось в 1943 році приїхав старший син відвідати матір у Відні: radoшам матері не було кінця! А потім вона питає сина: "Ганс, скажи правду, пам'ятав ти, будучи німецьким вояком на терені Польщі, що ти син польки?" А син: "Так, я увесь час про це не забував і де, і як тільки міг, допомагав полякам і не давав їм кривди робити".

Засвітилися радістю очі польки. Обняла і поцілувала сина, а з очей впала на нього матрина, гаряча сльоза.

БЕЗ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ

А це було в большевицькій тюрмі, у Львові: молодий віденець привіз до Львова листа від кардинала Ініцера до митрополита Шептицького. Він попав у руки НКВД. Сидить у тюрмі поміж українцями. Раз каже він:

"Аж тепер пригадав я собі, що моя мати теж українка була. Вона раз мені про це казала. Батько попав у першу війну в російський полон, був на Україні і відтіля привіз собі жінку... Зараз, зараз, я собі пригадаю... Ага, вже пригадав, мати походила з Полтави і називалась колись О-о-ксана. Так, так, але тепер то вона Отилія називається. З часом вона все забула, забула свою мову і ніколи про своє минуле, про свою колишню батьківщину і не згадувала і ніхто був би і не сказав, що вона не родовита віденка..."

Ось вам два приклади. Там висока і глибока національна свідомість і любов до своєї батьківщини і народу — а тут цілковитий брак тієї свідомости, затрата почувань до залишеної колись батьківщини, забуття навіть рідної мови...

НАЦІОНАЛЬНА СВІДОМІСТЬ

Давний переказ, що заховався ще з часів, коли в Києві панували українські князі, оповідає про пригоди одного хлопчини, сина половецького хана:

Більш, як 700 років тому, коли ще Київ був столицею української княжої держави, а на княжім престолі сидів хоробрий і розумний князь Володимир Мономах, орда дикого племені половців нападала на нашу державу та грабувала й руйнувала нашу

землю. Князь мусів ходити походами зі своїм військом проти половців та, розбиваючи їхню орду, проганяв їх із нашої землі. В часі одного походу попав у княжий полон син половецького хана. Переказ про це заховався досі. У ньому говориться:

"Жив у Києві в неволі, ханський син, малий хлопчина Половецького то хана найулюблена дитина..."

Довго, довго жив той хлопчина на дворі князя Мономаха. І полюбив його князь, як рідного сина, піклувався ним, як своєю дитиною, та брав його з собою в походи. Зжився син хана з чужим світом, почав його за свій рідний уважати. Став уже "степу рідного привілля забувати". Забув своїх батьків рідних, та й став чужу мову за свою рідну мати. Та не так старий батько, хан половецький. Він не може сина забути. Він тужить, він плаче за ним, побивається, горює. Закликає до себе старого співця-половчанина, та шле його в далеку землю руську, щоб відшукав йому сина, щоб словами рідної пісні збудив у ньому спогади про рідний край половецький. Пішов старець. Довго блукав, аж вкінці відшукав ханського сина. Але даремними були намагання співця половецького. Даремна була половецька пісня про рідний край половецький. Її вже не розумів син хана. Вона вже не промовляла до його серця, не ворушила його душі. Він вже забув все, що було колись йому рідне. Старець попадає в розпач. Та ні, не все ще втрачено — ще є одна надія. Ось він сягає за пазуху. Рука його дрижить. Витягає щось, та підсуває під ніс хлопчині... Що ж це таке?... Це чарівне "євшанзілля". Нюхає його хлопець половецький, син ханський. Нюхає і неначе будиться, прокидається. Очі його дивним блиском сяють, серце починає жвавіше битись. Він зривається на ноги. Зразу перероджується хлопчина — "рідний степ, широкий, вільний, різнобарвний і квітчастий" раптом стає перед його очима. Хватає старця за руку і просить: "Веди, веди на рідну землю, у степ широкий, у степ рідний, половецький — до своїх, до рідних, до близьких! Веди! Провадь, бо

**"Краще в ріднім краю милім
Полягти кістьми, сконати,
Ніж в землі чужій ворожій
В славі й шані проживати".**

Пробудилася в хлопчині по довгих роках неволі пам'ять рідного краю, прокинулася приспана, призабута любов до нього, збудилась національна свідомість в душі молодого половчанина і понесла його на своїх крилах у степ рідний, половецький...

Переказ цей, що його в гарній поетичній мові написав Микола Вороний, ще сьогодні не втратив свого значення. Живучи далеко від рідної землі, серед чужого оточення, не знаємо, як треба би нам роздобути десь отого "євшан-зілля", отого зв'язку з рідною землею і народом, яке не дозволяло б нам забути рідного краю.

Де ж шукати нам цього чарівного євшану, хто подасть нам його на чужині? Чарівне це зілля кожен з нас виніс у душі з рідної хати, хоч багато може й не свідомо це зробили, не знаючи, що беруть його зі собою. Це рідна мова та молитва, яку вчила нас мати, це свідомість кровного зв'язку, це пісня і наші звичаї. Дбайливо і пильно мусимо це зілля зберігати і передавати своїм дітям. Бо без цього чарівного зілля, без національної свідомости, не знайдуть вони шляху до своїх рідних стріх і нив.

ЛЮДИНА НАЦІОНАЛЬНО СВІДОМА І НЕСВІДОМА

Національна свідомість — окреслення, з яким ми зустрічаємося часто у щоденному житті. "Це свідомо людина" — кажуть загально про того, хто цікавиться загальними справами своєї громади, свого народу, хто бере участь у громадському суспільному житті — читає свою книжку і газету. Таку людину загально поважають, з думкою, чи радою такої людини числяться.

Противно людина несвідома. Вона дбає тільки про себе, та шукає особистої користи. Справи загальні для неї не існують, на них вона не має часу, або їх не признає. Громада цікавить несвідому людину тільки тоді, коли є нагода на тому щось заробити. Газет, ні книжок несвідомий, як правило, не читає, бо ж часто не вміє навіть читати. Через те несвідомий не знає нічого про життя свого народу, ні загалом про ніщо. Йому все одно, де і серед кого жити. Для нього немає нічого цінного, нічого святого. Несвідомий для особистої користи забуде свою мову, виречеться релігії, зрадить свій нарід і буде служити кожному, навіть ворогові, якщо цей більше заплатить. Свідома, ідейна людина — інакше кажемо ідеаліст, це той, що завданням свого життя ставить собі працювати і змагатись для осягнення духової, взнеслої, загальної цілі, якою є добро рідного краю, воля, свобода народу, здобуття власної держави.

Несвідома, неідейна людина, або матеріяліст, ніяких духових, взнеслих цілей у житті не має. В нього є лиш одне завдання, одна журба, яка його цілковито вичерпує, а саме: як здобути найбільше грошей? Громаді з нього користи немає, бо він не помагає їй, а використовує тільки для себе. А вже для народу, а ще для народу недержавного, поневоленого, такі люди шкідливі, бо вони не тільки для нього нічого не роблять, але готові виректись і зрадити його в найважчій моменті. Бачимо, отже, що чим більше в народі людей свідомих, ідеалістів — тим народ сильніший і ближчий до осягнення свого ідеалу, яким для кожного народу є вільне життя у вільній власній державі.

ТЕМНІ СТОРІНКИ З ІСТОРІЇ НАШОГО НАРОДУ

На жаль, наша історія знає з давніх-давен такі відстрашуючі приклади, коли то наші люди, чи то через брак національної свідомости, чи то через жадобу матеріальної користи та особистих вигод наносили шкоду своєму народові і своїй державі. Наш народ, що

в своїй основі, та в своїй подавляючій більшості завжди був високо ідеалістичний, плямував таких відступників призириливими назвами, та гидився ними. А в одному народному переказі так і каже про те, як то Господь-Бог зрадника свого народу перемінив у дикого повзучого гада. ("Гад звіринецький" — Клима Поліщука). Однак, яке б зло не було, треба його знати та пізнавати його причини, щоб легше та успішніше ми могли поборювати його прояви в сучасності та не допустити, щоб повторювалось те, що шкодить нам та послаблює наш нарід. Кожний, хто читав історію України, зустрічався там з такими назвами, як: яничари, татарські люди, ренегати. Хто ж вони такі? Починаючи від 13 ст., від зруйнування Києва Батиєм, на Україну безнастанно нападали татари й турки. Палили й грабували міста і села, старих убивали, а молодих забирали в полон, у неволю ("ясир"). Спеціально турки виловлювали молодих хлопців-дітей і забирали в Туреччину. Там виховували їх у розкошах, серед вигод і достатків у турецькій вірі, а пізніше вишколювали військово. Це було потім найкраще військо турецьке ("турецька гвардія"), це були яничари, які вогнем і мечем нищили колишню свою батьківщину, вщент грабували своїх батьків, братів і сестер. Яничари, через невідомість свого українського походження, ставали найгрізнішими ворогами України. З того часу слово "яничар" стало символом, назвою для всіх відступників і запродавців своєї батьківщини.

З історії тих часів заховалася по нинішній час пам'ять події, яка скоїлась на Україні в 1676 р. за кошового Запорізької Січі Івана Сірка, а яка якими красками змальовує тодішнє лихо українського народу, оте "потурчення", "отатарчення" та відречення від своєї нації, оте прокляте "яничарство":

Зібрав Іван Сірко, кошовий отаман, Військо Запорізьке та й пішов походом у Крим татарів карати, братів-українців із неволі визволяти. І похід удався. Запорожці славою укрилися, невір-бісурменів покарали та шість тисяч християнського люду українського з неволі визволили. З великою славою та добиччю вертає Козацьке братство на Україну.

"Їдуть, їдуть запорожці,
Наближаються до роду,
Із піснями запорожці
Повертаються з походу.
Мірно йдуть присталі коні
І риплять вози і гарби,
Сяють, грають на осонні
Із Криму здобуті скарби".

Попереду на вороному коні Сірко. Кінь гризе вудила. Та щось захмурилось чоло отамана. Він ще й ще раз оглядається на визволених з неволі. І знову хмуриться чоло, мабуть, вгадує думку полонених. Бачить, що не всі вони вдоволені, не всі радіють, що вертають "на ясні зорі, на тихі води", — на рідну землю повертають. На світанку виїжджає отаман на могилу. Здержує коня і по хвилі гримлять його слова:

"До вас, брати мої по крові,
З могили предків говорю.
За вас, які були в ясірі,
Струснули ми невірний Крим,
Що не живе із нами в мирі
І тільки сіє чорний дим".

"Та, мабуть, даремний був труд козаків. Я бачу, що не всі, визволені з полону, бажать на Україну вернути".

"Бо там zostавили малечу,
Бо вже чужі батькам старим стали".

Сказав отаман це і повів оком по полонених, а даліше так прорік:

"Що ж, ваша воля, не перечу,
Ідіть собі, хто хоче, в Крим".

Заметушились полонені, сколихнулись їхні ряди. Від гурту відділялися десятки, сотні, тисячі **статарчених** людей і завертали на шлях, що у Крим іде...

Сірко стоїть і вслід за ними глядить:

"Невже ж у них душі нема!?"

А вони йдуть, ідуть... пішли...

"Вже тільки мріють в далині..."

Глядить Сірко, сам собі не вірить, очам своїм не довіряє:

І з пересердя сплюнув їм услід.

"Татарські люди!" — з погордою, з ненавистю, крізь затиснені зуби процідив, а по хвилі крикнув у сторону козаків: **"Наздогнати й вирубати до ноги!!"**

Залопотіли кінські копита і схлипнула степова далечінь... Кривава кара впалана статарчених... Покотились додолу їхні голови.

А Сірко завернув коня і крізь затиснені зуби сказав: **"Ніхто не верне до Криму плодити яничар"**.

Отут говорять до нас історія наша. Історія кривавими літерами трагедії українського лихоліття писана. Тут і високо розвинена національна свідомість Сірка і його козаків, які не могли зрозуміти відступництва і потатарчення колишніх синів і дочок України. Не могли зрозуміти, виправдати і простити... їхніми ображеними національними почуваннями заговорили гострі козацькі шаблі... **Бо за відступництво від своєї нації, за зраду свого народу і віри одна тільки заплата — смерть!**

(За поемою О. Веретенченка "Чорна долина".)

Так розуміли національну справу наші великі предки, така висока національна свідомість була в них і так карали відступництво і зраду.

А чи сьогодні теж так високо стоїть у нас наша національна свідомість? Чи є в нас кому карати відступництво і зраду рідного народу і його віри? Чи караються у нас "яничари" так, як вони на це заслужили? Подумаймо, а відповіді на повищі питання самі прийдуть...

З доби татарських наїздів на Україну походить ще друга назва — "татарські люди". Цією назвою прозвав український нарід

усіх тих українців по походженні, що пішли на службу до татар, збирали з українського народу податки для них та взагалі їм вислужувались. Нарід погорджував цими запроданцями, та назвав їх згідливо "татарськими людьми", а назва ця стала з того часу загальною назвою для всіх, що, зраджуючи свій нарід, вислугували чужинцям. Є ще третя згідлива назва, якою нарід п'ятнує всіх, що зовсім свідомо покидають свій нарід і свою віру та переходять до іншого, найчастіше ворожого народу й приймають його релігію — це ренегати. Ренегат старається затерти за собою всі сліди свого українського походження. Він змінює своє прізвище, вдає, що зовсім не знає мови своїх батьків і говорить тільки чужою мовою. Щоб здавити докори свого сумління, він старається винищувати український нарід та переслідує його де тільки може. Причини ренегатства є матеріальні, а також жадаба почестей і гідностей, які ворог обіцяє за зраду.

Жахливі приклади ренегатства знає наша історія — як от погромник українців Ярема Вишневецький, а може їх вчислити і кожен з нас з власного оточення. Що ж спільне є цим трьом категоріям людей? Брак зв'язку з рідним народом, брак любови до нього і небажання працювати і посвятитись для його добра. Коротко — брак національної свідомости.

Що ж це таке національна свідомість? Людина ніколи не жила одинцем, самотньо. І наші предки вже від найдавніших часів, відколи маємо перші історичні відомості про них, жили племенами. Племена ці замешкували поодинокі землі України. Плем'я розпалося на роди. Рід – це була велика родина, що жила й працювала під проводом найстаршого з роду. Хоча і роди з часом поділялись на дрібніші родини, однак свідомість спільного походження, як і приналежности до племені, дуже велика. Але вона, ота свідомість, не була ще зовсім ясна і виразна та не у всіх рівна й однакова. Вона, назагал, була покищо стихійна, відрухова. Але з часом людина починає щораз то більше усвідомлювати своє становище в родині, в роді, а також племені. Усвідомлює свої права, а з ними і обов'язки,

що вона їх починає розуміти, і користі, які дає їй та приналежність до спільноти, тож і дбає за добро і честь, силу і могутність тієї спільноти, та готова кожночасно стати в її обороні, захищати її перед ворогом. Споріднені зі собою племена, переконавшись, що в об'єднанні сила, лучаться разом, Формуються в один нарід, який заселює певну територію і має подібну спільну мову, вірування і звичаї. Така спільнота підноситься потім на вищий щабель свого розвитку і свідомості, починає творити свою власну історію, набуває певних життєвих привичок, звичаїв, що їх передає з покоління в покоління і доходить до найвищого щабля свого розвитку, творить найдосконалішу форму спільноти, що її назва — **нація**.

Тоді нарід є вже вповні свідомий своїх завдань, прав і обов'язків і прагне виявити себе, свою силу і культуру перед світом, бажає і хоче рости і удосконалювати себе і підноситись духово і матеріально щораз вище, аж до вершин. І тоді то, при такому високому ступні національного розуміння спільноти, доходить нарід до пересвідчення і свідомості, що **тільки маючи власну державу, зможе в ній найти спромогу жити своїм повним життям, рости, розвиватись і виявляти себе перед світом** — тоді вірить так, як вірив Шевченко, що тільки: "В своїй хаті своя правда, і сила, і воля", тож усі свої сили спрямовує до одного, а саме, щоб за всяку ціну здобути оту "свою хату", ту власну, самостійну, вільну і ні від кого незалежну державу, а в ній найти все те, чого прагне й бажає, найти повне задоволення національних і особистих прав, повне щастя і радість життя. Національно освідомлена людина знає, що відокремлює її націю від інших націй, а саме — її культура, тож і дорожить тією своєю культурою, зберігає її чистоту та старається розбудувати її вглиб і ширш.

Що ж це та національна культура, те найбільше добро і цінність народу?

Це передусім духовна творчість народу, це витвір духа національної спільноти впродовж історії і її історичного життя — це наука, література, освіта, мистецтво, спів, музика, це її тільки пи-

томий і притаманний спосіб життя — світосприймання і світовідчування, це її звичаї, звички і привички, це традиція, це набуті життєві досвіди, передавані з покоління в покоління. Національно свідома людина знає історію свого народу, свою культуру і традицію своєї нації, та здає собі ясно справу з того, що ті всі скарби нації – це цемент, який єднає і в'яже в одну нерозривну цілість всіх її членів і наказує їм ставати одному за всіх, а всім за одного! Ця історія, культура і традиція, ті духові вартості, той витвір національного духа, той продукт збірної душі народу, всі вони разом становлять це, що відокремлює нарід від других народів і дає йому належне місце в світі.

Національно освідомлена людина має повне почуття і розуміння своєї національної окремішності й відрубності і завжди і всюди, на кожному місці і при кожній нагоді старається ту свою окремішність зазначувати, зберігати й обороняти, а одночасно створювати умови і можливість для її росту і виявлювання, працювати над піднесенням і поглибленням рідної культури, щоб таким чином удосконалювати і збагачувати свою націю.

ЗАКІНЧЕННЯ

Немає двох думок про це, що тільки національна свідомість робить чоловіка повновартісним і корисним членом свого народу. Тільки повна національна свідомість зроджує в людині гарячу любов до рідної землі, до своєї батьківщини, до свого народу. Тільки вона вчить цінити й шанувати все своє, свою мову, свої звичаї і традиції — тільки вона переконує, що своє ближче, дорожче і краще, ніж чуже, тільки вона каже нам, як колись казала нашим предкам: "Головами полягти, а не посоромити землі рідної, землі української", тільки вона вчить нас "хто ми, чиїх батьків діти", тільки вона наказує "здобути власну державу, або полягти в бою за неї!" Тільки національна свідо-

мість каже будувати свій світогляд на ідеалістичному підложжі, на жертвенності і посвяті і відкинути геть усяку користолюбивість, усякий грубий матеріалізм та погоню за особистою наживою. Тільки вона сталить волю і виховує непохитні характери, та дає гарт тіла й душі. Тільки вона дає сталевий панцир, об який відбиваються всі ворожі удари, який забезпечує перед винародовленням, перед загибіллю, перед потоненням у чужому морі. Тільки національна свідомість наказує нам бути готовими на кожночасний заклик батьківщини, бо тільки вона дає безстрашність і відвагу і родить героїв

"Любов к отчизні де горить,
Там вража сила не устоїть,
Там грудь сильніща від гармат!" —

каже І. Котляревський. Вона наказує словами І. Франка віддати "майно, і жінку і себе за Україну!"

Національна свідомість учить нас і дає певність, що:

"Краю милішого, ріднішого
Як Україна — в світі нема!"

Та й:

"Слова солодшого, світлішого
Як "Україна" — в світі теж нема!" —

та що немає чеснішої служби понад службу Україні... (М.)

Тож кожен з нас хай буде сівачем, що сіє зерно національної свідомості і любові до України поміж широкими масами нашої еміграції. Дбаймо, щоб та свідомість і любов росла, поширювалась і поглиблювалась та була тим чинником, що зміцнює наші сили і відпорність, що мобілізує нас ФІЗИЧНО та духово, і дає віру в перемогу нашої правди і надії, що "Встане Україна, світ сонця за-світить", — а Бог "дарує нам зріти Рідний Край" в повнім блиску щастя і слави...

Коли там, на скривавлених рідних землях, ворог притемнює, убиває і нищить в зародках найменші проблески національної свідомості, коли поголовно вимордовує наших, національно свідо-

мих людей, то ми тут вільні від терору й далекі від ворожої руки, використовуємо кожну нагоду для скріплювання і поширювання національного духа, впливаймо одні на одних словом, прикладами і чинами, щоб національна свідомість наших еміграційних мас не завмирала, а росла і могутніла. Втягаймо і заправляймо одні других до праці для загального добра народу, гартуймо себе взаємно, щоб бути відпорними на всякі винародовлюючі небезпеки. Творім тип українця твердого, як скеля, українця сильної волі і голубиного серця, українця готового на найвищу жертву для своєї нації, українця, що горить святою любов'ю до свого і палає грізною ненавистю до ворога! Виринаймо з наших серць взаємну ненависть, а замість неї плекаймо взаємну любов, ненависть цю спрямовуймо туди, куди слід, а саме — в сторону нашого відвічного ворога.

Освідомлюймо і виховуймо наших людей, щоб вони, будучи свідомими українцями, готові були кожної хвилини на найвищий чин, на вирішній бій за визволення України з московської неволі! Щоб були високоідейними і вартісними, та щоб гуртувались біля прапора, на якому ясніють золотими літерами виписані слова:
Українська Самостійна Соборна Держава!

ДРУГА ЧАСТИНА

ВСТУП

Щоб як слід зрозуміти, що це таке національна свідомість, треба усвідомити собі перед тим, що означає саме слово нація. Звичайно кажемо, що нація — це нарід. Воно може й так, але нація — це поняття ширше і глибше за поняття, що його містить у собі слово нарід.

Нація — це більший, або менший гурт людей певної території і мови, що їх в'яже не лише одна мова, але що їх, без огляду на їхній стан, освіту і суспільне становище, оживляє одна думка, одна воля і одне бажання, які мають одну спільну душу, одне спільне минуле, одне сучасне й одне і те саме майбутнє, одну спільну культуру і традицію і які є вповні свідомі своєї приналежності до однієї спільноти.

Нація — це, кажемо інакше, найвища спільнота людей однієї території, мови, звичаїв і обичаїв, культури, традиції, це найвища форма **духового**, тісно сціленого об'єднання, а не механічного, чи матеріального, слабо пов'язаного гурту людей.

Нація — це спільнота не штучна, а природна. Вона має свій, теж природний, віками набуваний і розбудований зміст. Та це ще не все.

Нація — це спільнота одиниць в цілі оборони, захисту, зберігання самих себе та в цілі здійснення своїх найвищих завдань і бажань. Так, отже, людей однієї національної спільноти в'яжуть з собою **дух і воля**. Дух і воля виявляють націю назверх та керують її змаганнями, боротьбою і духовою творчістю.

Тож нація, це дух і воля спільноти, а одну націю від другої від-
різняє, в першу чергу, її збірна душа.

Кожна нація має свою власну душу. Душа нації, її дух живе,
розвивається, розростається вшир і вглиб, підіймається вгору, а її
воля, сильна й непохитна, йде вперед, веде до удосконалення.

НАЦІОНАЛЬНА СВІДОМІСТЬ

Кінь чи корова мають свої назви, імена, якими їх називається.
Але ані кінь, ані корова не знають своїх імен, не мають свідомости
того, хто вони є. Коли б, наприклад, кінь мав самосвідомість, коли
б він знав, хто він є, то знав би він свою вартість, знав би своє місце
в світі, та й зумів би себе оцінити, свідомий був би свого станови-
ща поміж другими домашніми звірятами, своєї сили, своїх прав, а
теж і своїх обов'язків супроти других. Та того всього кінь не знає,
бо він не має самосвідомости. Подібне діється нераз і з людиною.
Людина часто несвідома того, хто вона є, не знає свого місця по-
між другими людьми, не знає своєї вартости, не вміє себе цінити
й шанувати, не вміє упімнутися за свої права та не свідомо своїх
обов'язків. Але найважніше, чого, наприклад, українській людині
бракує — це національна свідомість, свідомість оперта й побудо-
вана на гарячій любові до рідного краю та до своєї рідної нації.
Скільки ж то наших людей ще й сьогодні не знають, "хто вони,
чий батьків діти, — ким, за що закуті?" Бо й не дивно. Звідкіля
ж мав наш нарід черпати свою національну свідомість? Любов до
батьківщини й національну свідомість, яка з тієї любови випливає,
вщіплюється передусім у серця й уми молоді в родинних хатах та
в рідних школах. Яке ж національне виховання могла одержати
українська дитина від батьків, що самі національної свідомости,
ані глибокої любови до батьківщини не мали? Як могли такі бать-
ки розбудити в дітей охоту посвяти для свого народу, для здобуття
йому волі, добра і щастя? Вони ж самі ніколи не присвячували за-

гальним справам ні часу, ні труду; любови до рідного краю вони чинно ніколи не проявляли, загальними справами не цікавились, а обов'язків супроти свого народу не признавали.

А де мав наш нарід свою дійсно рідну, національну школу, в якій би виховувались його діти на характерних, національно свідомих членів нації? Впродовж віків ми своїх рідних шкіл, шкіл, які б заціплювали в серця і душі молоді високу національну свідомість і наказували берегти її аж до смерти, не мали. Нашу молодь не виховувала, а деправувала, чужа ворожа школа. Вона не лише, що української національної свідомості не давала, вона її притлумлювала, придушувала і виривала, стараючись виховати нашу молодь на ренегатів, відступників, а навіть на зрадників свого народу. Учила їх подивляти все чуже, захоплюватись чужою культурою, літературою і мовою, а свого рідного цуратися, як чогось нижчого і меншевартісного. То ж жахливі були наслідки перебування нашого народу в чужій неволі, а ще страшнішими були наслідки виховування нашої молоді в чужій, ворожій школі. Все це спричинило наше духове каліцтво, обездичило нас національно та відібрало від нас почуття національної гідності та гордості, а водночас зробило наш нарід податливим на всякі винародовлюючі нас ворожі затії.

Та й ще одне. Глибока любов до свого, посвята для батьківщини, готовість до боротьби за визволення, за здобуття прав для своєї нації — отой націоналізм у правдивому розумінні, це все побудоване на ідеалізмі, на безкорисній відданості і посвяті своїй нації. А тим часом, коли глянемо навкруги себе, то на кожному кроці зустрінемо з грубим матеріалізмом, з гонитвою за особистим добром, з користолобівістю та жадобою наживи, з самолюбством і егоїзмом. А це вбиває зовсім любов до батьківщини, вбиває охоту до посвяти і жертвенності, приглушує національну свідомість. І як може наша молодь, бачучи навколо себе отой "рідний" матеріалізм, сприймати ідеалістично світ і людей? Чи може вона бути вихована в ідеалістичному дусі та в безкорисній посвяті для загальної справи, для рідної нації? А ніщо не виховує так, як добрий приклад. Тільки, де має наша молодь тих добрих

прикладів шукати? А справа національного виховання та національного освідомлення, це речі не маловажні – це речі надзвичайно важливі, але, на наше горе, ми про ці речі не думаємо, ми не хочемо про них думати, бо ми запрягані іншими справами... А про це, що "єдино нам на потребу", — ми й думати не збираємось! А потім дивуємось, що такий відсоток наших людей і так в скорому часі денационалізується, винародовлюється і затрачується в чужому світі, або й переходить на сторону ворога та "гірше ляха матір розпинає", збільшуючи кадри ворога, стаючи на службу ворогові проти своєї нації.

Як сказано вже, наслідки вікового перебування нашого народу під чужим, ворожим пануванням та виховання в чужій школі показалися для нас жахливими. Наш нарід, наша молодь, живучи в польській державі, росла в темноті, в національній невіжестві, звикла до того, що й без освіти і без виразного національного обличчя можна жити й виконувати звичайну, чорну роботу. А російсько-советська школа виховувала нашу молодь на "советських", а не українських людей, вчила їх не Україну, а "советську родину" любити. Москва знала добре, що національну свідомість і любов до рідного краю черпається передусім із рідної історії. То ж вона не допускала нашу молодь до того, щоб та пізнала свою правдиву, не сфальшовану історію. Вона нищила і вбивала її душу, торощучи українську культуру й традицію, вбиваючи українську правду та приневолюючи приймати московську брехню за правду і вірити в неї без застережень. А сьогодні ми збираємо те, що нам вороги посіяли і показуємо світові те, з чим нас вороги на чужину вирядили. Одні показуємо нашу неосвіченість і некультурність, другі — національну несвідомість, та ще й пишаємось і чванимось ними. На думку навіть нам не приходить, щоб доложити всіх можливих старань і пильною, наполегливою працею надолужити це, що в наслідок несприятливих умов ми занедбали: здобути, поширити й поглибити національну освіту і свідомість, **ОФОРМИТИ** своє національне обличчя і так зробити наш еміграційний загал відпорним супроти всяких винародовлюючих загроз та небезпек,

які чекають на нас у чужому середовищі, виростити новий тип свідомого, широкого українця, який готов завжди і всюди чинно в обороні своєї нації виступити і боротись за здобуття власної самостійної держави.

Не забуваймо, що тільки відсутність національної свідомості і брак дійсної щирої любови для України не дозволили нам вибороти й побудувати свою державу, по першій світовій війні. Тільки брак національної свідомості справив, що багато синів України, замість змагатись за свою українську державу, боролись у рядах московських монархістів за єдину, неподільну Росію, багато їх поступило в большевицьку червону армію і разом з московськими большевиками виступали проти своїх братів та воювали проти тих, що боролись за Україну з Москвою, допомагали Москві в вогні і крові втопити українську державу, допомагали їм винищувати мільйони своїх братів та допровадити Україну до тієї страшної руїни, в якій вона сьогодні опинилась. Був пригожий час і були можливості. Могла бути національна армія, була зброя, була догідна хвилинка раз на завжди скинути московське ярмо і збудувати самостійну українську державу. Прогнати московську зграю з України, обложити її кордони своїм військом так, щоб і нога московського "босяка" не посміла стати на землях України — та зажити вільним національним життям на своїй вільній, рідній землі. Але що ж, коли не було тоді національної свідомості, потрібної до боротьби за власну державу, не було збірної національної волі, не було всенароднього хотіння і бажання мати свою державу. Загал народу, замість слухати голосу свого власного розуму і сумління, пішов за голосом московських брехунів і їхніх, з-поміж своїх таки, підбрехачів і зрадників, а українська інтелігенція, замість черпати свою державну мудрість з своєї власної історії, з рідної минувшини, почала шукати тієї мудрости в соціялістичних теоріях і марксистських "талмудах", почала повними пригорщами черпати мудрість з чужих джерел, замість брати її з джерел, залишених для грядучих поколінь великими предками... А галицька "волюсть"?

Був незабутній місяць листопад 1918 року... Перед українським народом Галичини були найкращі можливості відірвати раз на завжди українські землі від Польщі і скинути з себе польське ярмо неволі. Були можливості, була нагода, але не було **загального** бажання стати одностайно на ворога, бо не було загальної високої національної свідомості, яка єдина дає силу і завзяття до боротьби за здійснення національного ідеалу. А ворог наш не був тоді аж такий сильний, щоб не можна було його поконати. Не ФІЗИЧНОЮ, не військовою силою він нас перевищував, а тільки в нього була більша національна свідомість і нею він нас поборов. Не фізична сила ворога, а його національно-моральна тугість, а наша національна слабкість допомогли йому загарбати назад в свої руки галицько-українські землі й прилучити їх до Польщі. Ще й тепер пишуть поляки, згадуючи листопадові бої у Львові, що "в українців замало було тоді запалу, ідейності і охоти боротися за політично-національне визволення" і для того ЛЕГКО було полякам здобути над нами перемогу.

Щойно пізніше, як Польща, завоювавши українські землі, почала гнобити український нарід, почала знущатись над ним, став наш нарід національно освідомлюватись, став жаліти за втраченою нагодою. Але це сталося аж тоді, "коли лях проклятий почав батьками орати, а матерями волочити", щойно тоді, як було вже запізно, "стямились сини" та й "стали дрібні сльози лити"... Забули, сердеги, що людина, а так само нарід, є ковалем свого власного щастя, що, як хто собі постелить, так потім і спати мусить...

А незаперечним фактом є і буде, що тільки висока національна свідомість і ідейність, яка з неї випливає і щира любов до рідного краю дають потрібну для боротьби за повні права нації силу і завзяття і дають повну запоруку перемоги над ворогами. Для того, якщо хочемо, щоб наша нація зажила повним і незалежним життям, щоб росла, жила і виявляла себе перед світом, мусимо дбати, щоб наша національна свідомість поглиблювалась і поширювалась серед наших широких народніх мас і давала їм гарт духа й тіла, ро-

била їх відпорними на всякі небезпеки та була для них непереможним поштовхом до визвольної боротьби, до боротьби аж до повної перемоги, щоб та свідомість зродила якнайбільше українців з твердим і неподатним та непохитним характером, українців, готових кожної хвилини до найвищої напруги за здобуття національного ідеалу, українця з ідеалістичним світоглядом, позбавленого всякого матеріалізму і самолюбства, який би, за словом І. Котляревського, був готов, якщо побачить "отчизну в упадку" — "забути вітця і матку і йти повинність" — супроти неї — "ісповнять", українця, готового кожної хвилини на найвищий чин, на посвяту і жертву для справи визволення України з московської неволі. Мусимо перевиховати наші маси, даючи їм національну свідомість і ідейність та, гартуючи їх біля прапора, на якому виписані ясними і чіткими літерами чотири, нам найдорожчі і повні змісту, слова: "Українська Самостійна Соборна Держава". Згуртувати і поставити їх на єдиному визвольному фронті, на фронті проти одвічного ворога — Москви зі Сходу, Польщі з Заходу.

Скільки то можна було на еміграції, використовуючи повну свободу думки, слова і руху і вільний від фахової заробітної праці час у напрямі поширення й поглиблення національної свідомости посеред еміграційного загалу, зробити! А чи найшлись охочі до такої праці? Чи відізвалось у них національне сумління, яке наказує присвятити своє знання, силу і час освідомлюючій роботі на користь народніх мас? Чи було і є почуття відповідальности за долю тих мас, за їхнє майбутнє, за їхню підготовку стати, як свідомі частина свого народу до боротьби за національно-політичне визволення?

При добрій волі можна б було в тому напрямі дуже багато зробити, але тієї доброї волі не було і легкодушно змарновано й прогайнувано дорогий час і догідну нагоду, і найкращі можливості. І не лише, що не вирішено і не здійснено позитивно так важної для нас проблеми національного перевиховання і освідомлення широким еміграційним наших мас, але ще й були голоси проти якої-небудь роботи в тому напрямку. Скільки ж то витрачено в нас

часу, енергії і паперу, щоб доказати, що всяке виховання молоді, яка найшлась на чужині, в національному дусі, всякий ідеалізм і націоналізм — це шкідлива романтика і фантазерство, шкідливе "розполітиковування" мас, яким не національна свідомість, а фаховий вишкіл і висока кваліфікованість потрібна. А чи вони національно свідомі, чи ідейні, це не має ніякого значення, бо, як написав один із наших "учених" емігрантів, "найкраще можна служити своїй батьківщині своїм фахом..." Забув він, що найбільше фахових людей продукує сьогодні на Україні советська влада, але чи ті фахівці своєю фаховістю служать Україні? Скільки начитались ми в нашій еміграційній пресі, що масам потрібне виключно фахове знання, що треба їх зробити фаховими, кваліфікованими робітниками й ремісниками, бо тільки це дасть їм "повну зрілість до самостійного державницького життя", бо тільки це може становити критерій їхньої вартости, як людей і українців...

Так, фаховість потрібна і конечно сьогодні кожній людині, і люди з певним фахом корисні є для нації, але твердження, що батьківщині найкраще можна служити тільки своїм фахом, є неправильне і навіть шкідливе. Фаховість потрібна, але нашим народним масам, які не мали можливості здобути національну свідомість і не мають національного виховання, потрібне, в першу чергу, національне й політичне, принаймні в елементарному засягу, вишколення, що аж ніяк не може бути рівнозначне з "розполітикуванням" і "романтизмом", чи "патріотичним бутафорством".

Скільки то ми наслухались про національну свідомість і скільки начитались у нашій пресі! З однієї сторони виправдується невдачу наших визвольних змагань відсутністю національно-політичної свідомости серед тодішніх народних мас, а з другої, не робиться нічого, щоб їм ту свідомість дати, а всяку роботу в тому напрямку кваліфікується, як шкідливе розполітикування. Ми, як нарід поневолений, мусимо за всяку ціну збільшувати кількість національно-свідомих народних кадрів! Мусимо освідомлювати широкі народні маси, бо інакше ми ніколи не скинемо з себе ярма

чужої неволі. Нам потрібно мати мільйони національно-свідомих і політично вироблених людей! Потрібно їх нам усюди: і на рідних землях, а ще потрібно й на чужині.

Що ж це є та національна свідомість? Кого належить уважати за національно-свідому українську людину?

Національно-свідома українська людина – це та людина, яка знає добре, хто вона і які обов'язки тягнуть на ній, як приналежній до української нації, яка створила найкращу в світі пісню та має одну з найкращих мов, мала, і, mimo вікової неволі, має і сьогодні високу культуру та має перед собою велике і світле майбутнє, бо їй призначено зайняти одне з перших місць поміж народами світу, бо український нарід є одним з найздібніших і найталановитіших народів, наділений природою незвичайними здібностями. Національно-свідома українська людина горда з приналежності до своєї нації, вона дорожить добром тієї нації, вона любить понад усе в світі свою рідну землю і свій нарід, все, що своє, близьке їй і дороге. Вона свідомо своїх обов'язків супроти батьківщини і своєї нації та тішиться і радіє її радощами, боліє її болями. Свідомий національно українець дихає і живе думками про свою батьківщину, він готов завжди і всюди тій батьківщині вірно служити і робити завжди лише те, що їй на добро виходить, він її зміцнює, що уникає всього того, що їй шкодить, що її послаблює. Знає, що він тільки частина нації, а частина мусить завжди дбати про цілість та про добро тієї цілоти. Людина на вищому щаблі національної свідомості знає, що її перший і останній подих належить нації, належить батьківщині і для того вона готова для волі, добра і щастя власного народу віддати все, що їй найдорожче, принести в жертву свою кров і життя. Фахову роботу може для нас виконати, і навіть дуже добре і совісно, чужинець," але той чужинець не буде змагатися за нашу волю, за щастя і добро нашого народу. Та найкращий фахівець, чи там навіть і інженер, винахідник і вчений, українець, якщо він національно не свідомий, якщо добро і горе його народу йому чужі й байдужі, тоді він безвартісна для нації людина. Він го-

тов стати на службу чужинцеві, навіть і ворогові служитиме, якщо той йому добре заплатить. Він буде служити кожному, хто добре винагородить його роботу.

Уявімо собі, що ми маємо дійсно національно свідомі маси, свідомі і політично вишколені. Чи вони, знаючи які обов'язки покладає на них нація, чинними членами якої вони являються, стануть провадити час на безділлі, безчинстві і лінивстві? Чи, зацікавившись національними і політичними справами, не почнуть старатися поширювати і поглиблювати своє знання, знання загальне й фахове, щоб бути корисними для нації? Чи, ставши свідомими українцями, не прийдуть до пересвідчення, що їхня батьківщина потребує розумних, не зогнилих тілом і душею одиниць, які ні для себе, ні для нації не представляють жодної вартості і бувають небажаним, непотрібним і шкідливим тягарем для нації.

Наші широкі народні маси, завдяки ворожій віковій неволі та завдяки ворожим заходам і зусиллям, духово сильно занепали, а національна свідомість поміж ними підупала і затратилась...

Тому першим обов'язком нашим мусить бути національно виховати ті маси, поширити і поглибити поміж ними затрачену національну свідомість, бо інакше ми не станемо ніколи повновартісною і повноправною нацією. Мусимо щедрою рукою сіяти зерно національної свідомості, пам'ятаючи про те, що хто "скупо сіє, то і скупо жатиме, а хто сіє щедро, той велике жниво збирає!"

Зовсім інакше, ніж сьогодні, представлялась би наша справа всередині і назовні нас, якщо б ми, маючи на увазі слова Святого Письма — "наупомняли непорядних, потішали малодушних і підтримували слабих", — а національно байдужих і несвідомих на путь національної правди наводили, на путь національного прозріння і відродження напроваджували, на правильний, на прямий, новий шлях, на нашій "оновленій землі" напучували і вирощували нових, дійсно українських людей, людей з глибокою любов'ю до свого і з великою ненавистю до ворога, людей, які могли б і мали б право за Лесею Українкою сказати: "А

в серці тільки ти, єдиний мій, коханий рідний краю", та разом з Франком "тривожили б душу майбутнім свого рідного народу".

Загал наш, а в першу чергу наша молодь, і всі з походження і уродження наші люди мусять усвідомити собі нашу українську правду, ту велику і єдину правду, яка каже, що ми, українці, своїм героїським минулим, своєю історією, своїми боями і змаганнями за відрубність і повноту власного життя, за національно-людські права, за волю і честь своєю поетично-романтичною лицарською вдачею, нашою душею, нашим духом, нашими високими стремліннями до сонця, до добра і краси, нашим вічним шуканням за правдою та боротьбою за її здійснення на землі, цілим нашим еством і глибиною почувань, своєю культурою, думками і віруванням, привичками, звичаями і побутом, способом життя, сприйманням і розумінням життя і світу, нашим світоглядом та нашою прекрасною мовою — відрізняємось від усіх інших народів. Ми мусимо знати, що нарід наш, за словами польського поета Б. Залеського, є тим "буйним племенем, що має найбуйнішу, в своїй красі єдину землю та носить в собі задатки ясного і світлого майбутнього", що ми є тим народом, країна якого, як каже німецький поет Готфрід Гердер, "прокинеться, а з поневоленого досі народу постане велика, культурна нація — Україна стане новою, величною, соняшною Грецією, а межі її простягнуться до Чорного моря, а відтіля ген у далекий світ". Від усіх інших народів різнимся передусім гуманністю, людяністю і шляхетним лицарством. Ми боролись завжди не лише за себе та за свою волю, але ми проливали нашу кров і за волю других народів, і хоч були сильними, ми нашої сили ніколи не використовували на чие б то не було поневолення, ми несли нашу культуру всім сусідам і ніколи не нищили чужої культури. Одним словом, боронили лише своєї правди і свого права шукали.

Ми ніколи не уподібнювались до своїх сусідів, поляків і москалів. Вони, ті два сусідні нам народи, бажали завжди жити чужим коштом і багатіти чужим добром. Вони загарбували чужі землі,

підбивали і завойовували чужі народи, поневолювали їх та приневолювали собі служити, для них працювати і трудитись, бути їхніми рабами, рабами, позбавленими всяких людських і національних прав. Москалі московщили, поляки старались спольщити підбиті народи, щоб тим чином збільшувати та зміцнювати себе чужим коштом. Різнились вони між собою тільки методами і засобами винародовлення, асиміляції чужих народів. Полякам, при їхніх способах і засобах асиміляції поневолених націй, тяжко якось було винародовити українців, хоч Польща панувала над ними більше 600 років, а ні спольщити Литву, яка довгі віки становила одну з Польщею державу. Польщі вдалося сполонізувати лише провідні верстви українського народу, українську шляхту, але й та, як тільки траплялась нагода, пригадувала собі зрадженою собою націю і вертала до свого рідного пня, до віри батьків, до свого народу і навіть ставала до боротьби з Польщею за волю і права України.

В році 1432, по столітній утраті власної держави, по сто роках життя під Польщею, об'єднується українська шляхта під проводом князя Свидригайла і виступає проти Польщі. В році 1507 вибухає знову повстання проти Польщі, на чолі якого стає український вельможа Михайло Глинський. Бо національна свідомість навіть по віковій неволі ніколи не гасла, а ясним полум'ям горіла і повстаннями проти загарбників вибухала. Український магнат Василь Загорівський в році 1577 лишає дітям своїм заповіт, в якому наказує їм: "Пильно і порядно пройти руську науку в Письмі Святім, письма свого руського (в розумінні українського) і мови своєї рідної не забувати та берегти чесні руські звичаї і не опускати ніколи набоженства в наших церквах". Український вчений 16-го ст., Василь Тяпинський, пише: "Хто б не заплакав, бачучи, як деякі знатні княжата і пани, мужі і жони занедбують свою славу мову, що колись такий талановитий, славний і учений нарід український починає упадати, мову свою зневажає, соромиться її, письма свого встидається. На місце колишньої вчености приходять невченість, своїх шкіл що раз менше, а наші

люди дітей своїх до чужих шкіл посилають, до чужих книжок привчають". Але вже кілька-десять років пізніше ті самі пани і княжата пригадують собі призабуту мову і віру своїх предків і разом з гетьманом Хмельницьким стали будувати власну, українську державу. Яка висока національна свідомість, мимо всього, була тоді на наших, Польщею поневолених, землях і яка була щира тривога за майбутнє народу, свідчать про це дальші слова Тяпинського, який, боліючи над оплаканим тодішнім станом української нації, просить Бога, щоб дозволив йому — "або згинути з батьківщиною, коли так вже їй судилось, щоб вона згинула, або, якщо вона піднесеться з упадку, то щоб і він тоді щойно ожив і піднявся".

В 16 ст. пише польський письменник В. Лозінський таке: "У Львові мало русинів, зате Руси дуже багато. Вона держиться дуже цілко разом. Під румовищами її давнього самостійного життя залишилась все ж таки жива іскра, що найменший подув зможе роздути її в полум'я". І він не помилився. Такий подув прийшов у 1648 р. і роздув ту іскру до полумени всенародного повстання за українську державу.

Той польський історик подивляє тодішню львівську "Русь", кажучи, що вона вміє завжди "одностайно, во єдину волю, во єдину раду" за права і волю свого народу станути, а відступників ненавидить і проклинає. Тих, що чужим богам служать, судять і за проклятих мають, ба, плюють навіть на них, "Львівська Русь, — каже далі Лозінський, — вміє боротись за права своєї церкви і своєї нації". Дійсно, національна свідомість стояла тоді у нас дуже високо і була твердою скалою, об яку розбивались всі денаціоналізуючі намагання Польщі. І ніхто інший, як ті, що здавалось тоді вже геть ополячилися, оті українські князі, як Дмитро Вишневецький, брати — Богдан і Михайло Кирик, князі Ружинські, Остап Дашкович і Предислав Лянцкоронський були тими, хто zorganizував українське лицарство, Запорізьку Січ козацьку, яка пізніше визволила Україну з польського підданства. Ба, що більше, в 1569 р. польська шляхта, що з'їхалась до Люблина унію закладати,

сердиться і нарікає, що навіть римо-католицький біскуп у Луцьку, Вікторин Вербицький, до унії приступити не хоче, бо заявляє, що він є "русин", а до польського короля пише ані по-польськи, ані по латині, тільки по-руськи, — тож шляхта жадає від короля відібрати тому біскупові маєтки.

Римо-католик Ян Щасний Гербурт, пан на Добромилі, в своїм творі *Zdanie o narodzie Ruskim* стає гаряче в обороні своїх православних братів і заявляє, що він належить до української нації і готов за права своїх братів "при них і перед ними голову свою покласти".

В 1571 р. вся київська шляхта, зібрана на соймику, домагається від короля, щоб усі папери не іншими літерами і словами, а тільки руськими (українськими) "до землі київської писані, і видавані були". А брацлавська шляхта жадає у 1576 р. від короля, щоб залишив їй "прежні права і свободи" та наказав, щоб з його канцелярії висилано листи на Україну тільки українською мовою писані.

А в 1648 р. вся майже українська шляхта стає масово горнутись до Війська Запорізького, стає під визвольні стяги гетьмана Хмельницького, бо її гарячим бажанням є, як вона тоді казала, щоб "Русь знову запанувала"... — Вона помимо всього не затратила почуття безперервності національної традиції.

Московський царський висланник на Україну в 1649 р., Григорій Кунаков, пише цареві:

"У війську Хмельницького самої шляхти із Польщі й Литви знаходиться 6000. Шляхта найбільше підмовляє й штовхає Хмельницького до війни з Польщею". Так то Польща, помимо найсильніших намагань і старань, не потрапила сполонізувати провідних верств України. Показалось, що український шляхетський стан по віках утрати власної держави, зберіг у собі стару державно-національну традицію і культуру.

Найкращі полковники Б. Хмельницького – це українські шляхтичі, які, здавалось, вже геть були спольщились, а тепер показалось, що ні, бо в них відозвалась українська кров, промовило українське серце, і вони стихійно повстали проти Польщі — за

волю України, за власну державу. І майже всі вони згинули героїською смертю, а деякі в страшних муках, за Україну!

Один з чотирьох братів Нечаїв, Данило Нечай, зять гетьмана Хмельницького, полковник брацлавський, прославлений за героїство бандуристами, спійманий москалями, гине в Тобольську на Сибірі. Козацький київський полковник, Станіслав Михайло Кричевський, хоч уже спольщений, з полькою одружений, у вірі римо-католицькій хрищений, у битві під Жовтими Водами переходить на сторону козацьких військ, вертає до віри батьків, а ім'я Станіслав змінює на Михайло! Бере участь у всіх козацьких битвах і під Лоевом 1649 р. гине лицарською смертю.

Третім, уславленим на весь світ, полковником Хмельницького був шляхтич Іван Теодорович Богун. Про Богуна пишуть поляки, що це невстрашимий лицар, незвичайно відважний і зухвалий войовник, улюбленець Хмельницького, послідовний самостійник-патріот, який так, як не бажав служити Польщі, так теж і до смерті не погодився на союз України з Росією. Все своє життя провів у боротьбі з ворогами, аж, спійманий поляками, зівстав у 1664 р. розстріляний.

Четвертим з ряду великих і славних полковників Хмельницького був шляхтич з Креховець у Галичині, спочатку полковник Корсунський, а згодом генеральний військовий писар, Іван Креховецький, людина високо освічена, не лише добрий воїн, але й розумний дипломат. Він теж згинув з московських рук на засланні.

Значний галицький шляхтич Семен Височан, організатор повстання проти Польщі на Покутті, пізніше полковник Лисянський, гине рівно ж у московській неволі.

Славний організатор повстань на Поділлі, надзвичайно освічений шляхтич, полковник Станіслав Мрозовицький, втішався великою славою поміж козаками, які його називали Морозенком. Згинув у битві з поляками під Збаражем, а нарід ще й досі про нього співає пісні.

І ще один з великих полковників Хмельницького, полковник київський, Антон Жданович, вславився в кількох битвах, згинув у московській неволі.

Посол Радзівівський, що був у Чигирині в 1651 р., пише, що в гетьмана України дванадцять писарів і всі вони шляхтичі.

Вельможі і майже вся шляхта Волині, Полісся й Галичини приєдналися до Б. Хмельницького і стали беззастережно на службу українській державі. Багато українських магнатів, як князі Четвертинські, брати Огінські, Стеткевичі, князі Сангушки, київський каштелян Бжозовський, князь Іван Мещерський, письменник і вчений, багатший пан від київського воєводи Адама Кисля, Юрій Немирич, стають разом з Хмельницьким до будови і закріплення української держави, своєї вітчизни дорогою. А магнат, воєвода київський, Адам Кисля, писав до гетьмана Хмельницького: "Один будучи в Короні Польській з народу Руського сенатором, несучи на своїх плечах оборону св. Церкви і стародавньої віри нашої, доніс її до сивого волосся і донесу, дасть Бог, і до смерті".

Пригадавши оці ясні моменти з нашої героїської історії, пригадавши декілька імен великих предків наших, серця яких горіли невгасаючим полум'ям любови до України, можемо всім сказати: "Ось де невичерпне джерело нашої невмирущої національної свідомости, де джерело, з якого повинні ми черпати повсякчасно і повною рукою силу нашого національного духа і віру в нашу правду та в її перемогу". Зовсім інакше представляється справа нашої національної свідомости по двох віках перебування України під пануванням Росії.

Чого не вдалось Польщі впродовж майже 600-річного поневолення українського народу, те зробила Москва протягом 250 років панування над Україною. Україна в скорому часі стала московською колонією, позбавленою всіх вольностей і всяких національних і політичних прав. Москва знищила все! Знищила українські школи, українську церкву і культуру, заборонила українську мову, зросійщила колишню козацьку старшину, українську інтелігенцію обмосковила, а народні українські маси замінила в робочу скотину, зіпхнувши їх на дно темноти і безпросвітку. Росія в своїй русифікаторській роботі проти українців уживала зовсім інших, більш успішних методів. Вона застосувала до українців вирафіно-

вану хитрість, підступ і піддесливність, а де це не допомагало, там уживала брутальної сили й насильства. Майже всіх свідомих і активних українців з провідної верстви України вивезено поза межі України й винищено, інших Москва здеморалізувала, розложила морально, здеправувала, використовуючи перфідно і прецизійно прокляте українське "лакїмство нещасне", жадобу легкої наживи, ситого, безжурного та лінивого життя, наділяючи одних "ставка-ми, млинками та вишневыми садками", інших генеральськими чинами й почестями, аж врешті добилася свого: нащадки колишнього лицарства українського, нащадки "великих батьків", оті "унуки погані" — перейшли на службу "отечества" чужого, стали його вірними рабами та почали "з матері останню свитину знімати"...

Прийшов 1917 р. "Окрадену Україну збуджено в вогні..." І де, на яких позиціях опинилися тоді нащадки геройської старшини козацької, правнуки славних полководців Хмельницького, які за Україну колись воювали, за її волю свої буйні голови клали? Де побачила тоді Україна нащадків полковників великого гетьмана, отих правнуків Остапа Гоголя, уманського полковника, Якова Лизогуба, полковника канівського та Федора Терещенка, полковника Прилуцького і багато-багато інших, колись великих патріотів українських? Майже всі вони найшлися тоді у ворожому до України таборі і завзято виступали проти тієї рідної батьківщини, яку колись їхні прадіди грудьми своїми заступали, гарячою кров'ю поливали, від ворогів обороняли.

Проф. Дмитро Дорошенко в своїй історії України пише: "Майже всі освічені люди на Україні вживали на початку 20 ст. виключно російської мови, були зовсім обрусілі".

За часів самостійної української держави в 1918 р. російські школи на Україні утримує держава, а українські закладається на громадські кошти, для українських гімназій не було навіть приміщення тоді, коли російські знаходилися в у привілейованому стані. В українській державі було три російські університети, добре і багато вивіновані, а українських лише два, новостворені, без потрібного устаткування.

Міністер освіти в українській державі, Василенко, український історик, заявляє, що він проти крайностей національного відродження, проти насильної українізації, а наприкінці своєї діяльності виступає, як прихильник єдиної, неподільної Росії.

Голова ради міністрів України, Лизогуб, той, прадід якого Іван Лизогуб, разом з полковником Богуном, виступав проти союзу України з Росією, заключеного в Переяславі, заявляє дня 10 серпня 1918 р., що він і керівні кола на Україні стоять твердо на ґрунті переяславської умови, отже — на ґрунті тісної федерації України з Росією... Міністер юстиції в уряді України, Михайло Чубинський, син заслуженого українського патріота, на кожному кроці дає перевагу всьому російському перед українським, а вкінці переходить до Денікіна і заявляє себе росіянином, патріотом Росії.

Голова генерального суду Носенко каже своїм секретарям: "Таваріте со мной па русскі. Вам ето будет только палезно, а мне пачотно". На засіданнях не дозволяв говорити по-українськи.

Наступник по Чубинським на пості міністра юстиції, Олексій Романов, син української письменниці Одарки Романової, був переконаним російським патріотом і завзято боронив прав російської мови на Україні. Пізніше дістав високу посаду в добровольців, а коли ті захопили Київ, він видав своїх українських співробітників, як небезпечних "самостійників".

В Державному Секретаріаті працював брат Олексія Романова — Володимир, який відмовився визнати себе за громадянина української держави. Разом з ним зайнятий був у тому ж секретаріаті Микола Могілянський, український етнограф і археолог, який пізніше у своїх спогадах пише про себе: "Я щітаю себя русскім, атечеством своїм щітаю Россію", та що "вера в будущую Россію" не покидала його ніколи. Дальше каже він, що "українське міністерство Лизогуба не було ніколи сепаратистичним, воно жило надією на відродження Росії". Віцедиректор департаменту Державної Варти при українській державі — Фесенко — не знав як радіти, коли побачив у Києві представників добровольчої армії.

Взагалі дуже багато тодішніх з походження українців, з українськими історичними прізвищами, хоч займали чоловічі місця в уряді України, були справжніми російськими патріотами, та вели виразний курс на відбудову неподільної Росії і ставились явно вороже до всяких самостійницьких ідей. А скільки то українців, часто нащадків колишніх героїв-козаків, боролись у військових формаціях Колчака, Врангеля, Краснова і Денікіна не за Україну, а за її ката, за єдину, неділиму Росію? Скільки з-поміж української інтелігенції, засліпленої ідеями російського комунізму, йшло збройно проти тих, які боролись за самостійну українську державу, воювало за один советський нарід, за советську російську Федерацію? А все це були наслідки розкладової роботи Москви на Україні.

Бо Росія в своєму поході впродовж віків проти України була завжди послідовна, невблаганна і непоступлива. її панування над Україною залишило страшні, жахливі сліди, затруїло душі українців, наповнило їх гадючою їддю, зробило з них національних калік і гермофродитів. Коли порівнюємо теперішній стан національної свідомості серед українців з її станом перед сотнями років, то жах і тривога мусить огорнути нас. Мусимо з жалем і болем ствердити, що впродовж сотень літ, перебутих у московській неволі, затратилась, зникла наша висока національна свідомість, якою жили наші предки, яка гнала їх на поле брані, казала їм гинути за Україну, за її волю і права, казала полягти буйними головами, а не зрадити, не посоромити землі рідної, землі української, що серед нашого народу наступила національна деморалізація, національна байдужність і отупіння, прострація і просто "непомнящість свого родства"...

Але що зроблено принаймні тепер, тут на чужині, здалека від Москви, в напрямі усвідомлення духового покаліченого і скастрованого народу? Чи подумали ми над тим, щоб повернути нашим народнім масам убиту Москвою їхню Душу, повернути вирване з їхніх грудей українське серце? Чи дали ми їм свідомість того, "хто вони, чийх батьків діти, ким, за що закуті?" Ні! Ми заняті "великою"

політикою, запрягані творенням "великої" літератури, опановані манією великості і високих котурнів, не думаємо навіть про такі "дрібнички", як ширення національної свідомості серед широких рідних народніх мас...

Але ця робота мусить бути зроблена! Широкі маси мусять бути втягнені в орбіту змагань для здійснення наших національних мрій і надій, бо інакше ми їх ніколи не зреалізуємо й не досягнемо.

І доведеться знову складати вину за невдачі на мале національне освідомлення мас. Але тоді спитають нас, хто завинив, що ті маси національно неосвідомлені? Хто винен і хто повинен понести заслужену кару?

Поширюючи і поглиблюючи національну свідомість, згуртуймо біля ідеї самостійної української держави всіх українців доброї волі, ввесь ідейний український елемент, без огляду на його регіональне походження. Забудьмо і закиньмо все те, що нашій нації шкодить і її послаблює, а робім усі тільки те, що її зміцнює, що на користь, а не на шкоду виходить, тільки те, що може прискорити визвольний, воскресний день нашої держави. Поставмо раз справу ясно і скажімо собі правду, що все те, вся ота наша взаємна ненависть, все те партійництво і груповість, наша розсваренність і роздрібнення, це ж не Україні, а лише її ворогам на користь виходить. А ми ж усі, і як же часто, заявляємо, що ми дійсні, щирі українці, готові Україні, а не її ворогам служити. Так чому ж не хочемо бачити того страшного провалля поміж нашими словами і нашими вчинками, які аж ніяк Україні користі не приносять? Чи не час би нам перестати ділити себе залежно від партійної, релігійної, чи географічної приналежності, а так таки сказати раз собі просто і ясно: поки не визволимо України з лютої і жахливої неволі, будьмо всі в першу чергу українцями, які одного бажають — визволити рідний край, скинути ворожі кайдани й вибороти самостійну державу.

З'ясуймо й поставмо справу ясно:

Глибока національна свідомість – це сила, якої не зламає жоден ворог. Вона дає віру в себе і в свою націю, дає витривалість і

завзяття, скріплює почуття гідності і гордості, дає надію повороту з чужини на батьківщину. Національне усвідомлення дає почуття обов'язку супроти батьківщини і змушує до його совісного виконання та вчить пошани до тих наших давніх і недавніх героїв, що життя своє батьківщині в жертву принесли, що своєю кров'ю і життям волю Україні здобували та від ворога її захищали. Воно зроджує гостру і жагучу тугу за втраченою батьківщиною та викликає в душі і серці гаряче бажання ще раз її побачити, зажити її життям, дихнути її повітрям, завітись її сонцем, впитись її пахощами, і в її землі зложити колись стружене тіло. Без національної свідомости неможлива є та велика Франкова туга, яка навіть "пса тягне в рідній буді спати"...

Без тої великої туги за Рідним Краєм, ми тут, порозкидані по країнах Західньої Європи, подібно, як ті сотні тисячі наших людей, які колись з прокляттям залишили рідну землю, шукаючи кращої долі, а передовсім матеріальних дібр за морем — а потім, найшовши заспокоєння матеріальних потреб потонули, розплилися у чужому морі так, що сьогодні їхні діти відкреклись уже зовсім і віри і мови батьків своїх, винародивились, бо батьки, шукаючи тільки матеріального щастя на чужині, не мали в своєму серці вогню любови до покинутої батьківщини, тож не могли любови тієї дітям своїм передати, бо без національної свідомости не може бути любови і прив'язання до свого, а тієї свідомости наші переселенці за морем не мали, та й не могли мати...

Ми не повинні ніколи забувати, що Москва винищує нас біологічно, вона вимордувала мільйони найкращих наших людей і нас щораз менше. Для того кожна наша одиниця повинна б бути нам дорога. А тим часом скільки ж то наших людей за короткий час уже навіки для нас пропало! Скільки їх спольщилось в польських таборах, скільки пропало, збратавшись з москалями, скільки розбрелось по Німеччині, Франції та по інших країнах?! І нас це не болить, нас це не турбує... А колись наша батьківщина буде потребувати мільйони нових рук, нових мізків та нових лікарів, які

б загоїли її страшні рани, нанесені лютим ворогом. Де ж наша національна совість, де голос нашого національного сумління? Що зробили ми, щоб рятувати від загибелі наші душі? Під загрозою прокляття нас грядучими поколіннями, мусимо поширювати й поглиблювати національну свідомість поміж нашими масами так, щоб кожна наша несвідома і непомітна одиниця носила в собі завдаток на героїство і посвяту, а любов велика до України, щоб ніколи в її серці не гасла й не потухала, щоб усі наші думки і наші вчинки наближали день нашого воскресіння!

Щоб не було в нас ні холодних, ні літеплих, а були всі в своїй любові до батьківщини гарячі, так гарячі, як гаряче є українське сонце в полуднішню годину, щоб ми вічно горіли і других запалювали і на великий чин поривали, щоб була в нас усіх сильна напруга волі й м'язів, духа й тіла!

Під загрозою винародовлення тисячів, розкинутих по чужих світах, під загрозою втрати права на самостійне національно-політичне існування, мусимо усвідомлювати наші народні маси національно й політично, маючи на увазі, що вікова неволя майже цілковито вбила в нашому народі національну свідомість і що, хочаки двигнути його з занепаду, хочаки зробити його охочим і здібним до боротьби за визволення та підготувати до самостійного життя, мусимо за всяку ціну те зло, яке заподіяли нам вороги, направити та піднести нарід з національної темноти й упадку.

ВИСНОВКИ

За всяку ціну мусимо допровадити загал нашої еміграції, де б вона не знаходилась, до усвідомлення одного основного факту, а саме: що силу, гарт і міць нашого національного духа, нашу витривалість у змаганнях, нашу готовість до боротьби за волю України, за здобуття втраченої держави, готовість до найвищої посвяти для нації — належить черпати в першу чергу тільки з нашої традиції,

з світлих, ясних і геройських моментів нашої історії, а всі наші починання треба нам нав'язувати до великих традицій українського народу і уважати та пильно за тим стежити, щоб була в нас задержана історична тяглість, щоб була в нас здібність і можливість завершити те, за що боролись і гинули наші предки, щоб сповнені були заповіти, які вони нам залишили... А то в нас якось дивно все складається: ми, замість продовжувати розпочате попередніми поколіннями діло, стараємось завжди творити щось нове і починаємо творити від основ.

Чому так скоро забули ми наші "Просвіти"? Що вони ненависні були нашим ворогам і ті постарались їх знищити й слід по них затерти, це зрозуміле. Але чому ми забули ті наші рідні вогнища, з яких розходилося по краю світло знання і проміння національного тепла, цього ніяк зрозуміти не можна. Чи не повинні б ті наші традиційні "Просвіти" йти вслід за нашим народом і світити йому й гріти його всюди, де тільки знайдеться гурток українських людей?

Як же скоро забувся в нас 1905 р., коли то перший раз від 1876 р. спали окупи, в які закуто було український нарід і українське слово! Тоді то по містах і селах України почали стихійно виростати наші "Просвіти", звідкіль промінювало світло української правди, знання й національної свідомости по всіх закутках у темноту погруженого рідного краю. Та пізніше, за твердженням ворогів, саме слово "просвітянство" і його зміст стали одіозними, контрреволюційними, націоналістичними і противними широкому поняттю поступу.

О, як скоро забули ми наші "Церковні Братства", які в часах найбільшого лихоліття, гніту і переслідувань народу, його віри й мови були ясным дороговказом на темному шляху, яким довелося йти нації і були твердим заборолом проти ворожих денационалізуючих затій! Чи не потрібно було б відновити ті "Братства" всюди там, де є наші церкви, щоб "братчики", за прикладом львівського міщанина Рогатинця, діяльного члена львівського "Церковного Братства" і автора "Перестороги", наслідуючи його і тих усіх

колишніх "братчиків", які непохитно і невстрашимо боролись за права Церкви святої і вітчизни любої, продовжували їхню роботу на благо рідної Церкви і на добро своєї Нації?

А чому так скоро забулись наші спортивно-військові товариства, оті "Січі", які підготували молодь до зриву за національно-політичну волю народу, до зриву зі зброєю в руках, до посвяти своєї крові і життя за самостійницькі права України? Чи не добре було б і на чужині продовжувати традицію наших "Січей" і підготувати молодь до дальшої боротьби за Україну та за її волю так, як, відродивши на чужині СУМ, наша молодь, нав'язуючи свою діяльність до традицій молоді тридцятих років на Великій Україні, віднайшла себе й відродила ту ідею, за яку згинули тисячі найкращих й найідейніших дітей України?

Наше священство повинно б шукати сили, енергії і ідейности в боротьбі за добро рідного народу і його віру, в тих, які колись завжди з народом ішли і до боїв загірвали, ножі святили і на пр'ю з ворогом борців благословляли. Нашому духовенству не вільно забувати, що українське священство разом з своєю церковною ієрархією стояло в перших рядах у боротьбі за права Церкви і за волю народу, воно майже монополізувало наше письменство і перше з-поміж усіх ширило на рідних землях світло знання й культури, а Церква була завжди вогнищем і осередком освіти, творцем духових цінностей та джерелом усього національно-духового життя. Наша церква мала таких великих мужів, як Іларіон, Й. Борецький, П. Могила, С. Косів і Шептицький, мужів, які гармонійно пов'язували справу Церкви й нації, та вірно і щиро їм служили й прикладом для других були. Приклади для геройства і посвяти нехай наше духовенство черпає з історії боротьби своїх попередників, тих, що не побоялись відмовитись "бити чолом московському цареві" й спротивились скласти присягу Москві та мужньо й сміло устами свого митрополита Тукальського заявили цареві, що вважають Росію за ворога України, а св. Письмо наказує "врагу віри нікогда же не давати". Київський митрополит, герой і муче-

ник, не побоявся за знущання над українською Церквою і за насильства над його народом кинути на московський уряд клятву, за що мусів прийняти страшну кару. Його, 70-тилітнього старця, замуровано в казематі, де провів він чотири останні роки життя у голоді й холоді, але не покаявся, не підкорився і киненої анатемі не відкликав! Чи може бути кращий приклад героїства, стійкосте характеру, неподатливосте перед ворогом і великої посвяти? А таких прикладів героїства має наша Церква сотні і тисячі!

Наше студентство на чужині, на яке часто нарікається за його малу ідейність, інертність і байдужість до загально-національних справ, повинно б пригадати собі завзяту боротьбу колишніх українських студентів, за український університет у Львові, сецесію з польського університету, якою задивувало тодішній світ, його революційні виступи у Львові і в краю, видвигнутий і ясно студентством поставлений і спопуляризований постулат "Вільної України", голошений ними по всіх землях України клич самостійної української держави! Повинно би наше студентство знати й пам'ятати, що колись українське студентство ввесь свій вільний від науки час присвячувало ширенню освіти і національної свідомости поміж народом, воно організувало студентські мандрівки по краю, ціллю яких було "будити народ зо сну", воно працювало по "читальнях", закладало "Січі", в яких згуртовувало сільську й міську молодь. Студенти були ініціаторами перших наших військових формацій, з яких утворилось пізніше українське військо "Січові Стрільці". В їхніх рядах не хто інший, лише патріотичне студентство наше – одне з перших стануло до боротьби за Україну. Студентство перше стануло до боротьби за український Львів, студентство понесло найбільші жертви в першій війні, з поляками і москалями і після війни, в рядах підпільних борців за права свого народу. Взагалі всюди, де йшла боротьба за волю України, там у першій лінії, на висунених проти ворога позиціях, стояло наше студентство! Гекатомби жертв зложило воно на вітарі Батьківщини і залишило по собі велику героїську традицію! А спитаймо, де

стануло наше студентство, найшовшись на чужині? Де воно стоїть сьогодні, і які позиції займає?!

Наше жіноцтво, яке, живучи серед дуже важких умов під політичним ворожим гнітом, створило було імпозантну жіночу організацію, якою охоплено було все українське активне жіноцтво, сьогодні на чужині, ніде правди діти, підупало, розгубило себе і не проявляє тієї активності, яка нам так дуже потрібна... А воно, маючи в своїй традиції такі великі постаті, як кн. Ольга і Марта Борецька, жіночі постаті з часів козаччини і гетьманщини, з часів боїв Січових Стрільців, з часів підпільної діяльності поміж обома війнами, де постає Ольга Бесарабової ясним сонцем сяє і теперішніх героїв-дівчат і жінок-учасниць боїв Української Повстанської Армії, повинно б, навіязуючи свою діяльність до традиції, зовсім інакше, активніше і серйозніше себе на чужині проявляти!

А наші соціалісти й радикали й усякі інші, сьогодні демократами себе йменує? Чи вони не мають поза собою гарної і світлої традиції? Та ж їхні попередники були колись у нас тими першими, які не гасло клясової боротьби, а кличі за самостійну Україну поміж народом голосили, не клясову свідомість, а в першу чергу національне освідомлення поміж народом ширили, і не за соціальні, чи такі інтернаціональні, а за чисто національні ідеї в рядах Січових Стрільців, в рядах Українських Армій свої голови клали, на чолі борців ставали і в бій за волю не якогось там пролетаріату, а таки свого рідного народу вели і першими за нього гинули. Нарід наш і досі пам'ятає імена тих соціалістів і радикалів, які в першу чергу українськими патріотами, а щойно потім партійцями були, пам'ятає й шанує їх, а лише їхні теперішні товариші по соціалістичним переконанням якось дуже скоро попередників своїх забули... і ніяк не можуть здобутись на це, щоб продовжувати їхнє велике, в першу чергу національно-визвольне змагання! їхню боротьбу за національні права свого народу! І коли ще не так давно перед другою війною наші соціалісти і радикали з посвятою, наражуючись на особисті прикrostі, ставали в обороні українських націоналістів і в своїх промовах глумили їхнє ге-

ройство, то сьогодні товариші тих дійсно **українських** соціалістів, тут, на чужині, плюгавлять і брудом обкидають тих націоналістів і все наше суспільство, до хресного походу проти них закликають так, наче б то українській соціалісти поза націоналістами більших ворогів не мали... Чи не час би зійти з похилої дороги і завернути до традицій?

Взагалі, всі наші партії і угруповання, при добрій волі і свідомості великої відповідальності перед батьківщиною, черпаючи з величної нашої рідної історії і традиції, з наших вікових досвідів, нав'язуючи до великої національної свідомості великих предків наших і бажаючи тільки добра своїй нації, могли б не витрачувати свого знання і енергії на малі, та й просто шкідливі для нації речі, а взялися б до почесної і корисної праці для освідомлювання всіх наших — і тих найменше свідомих і найтемніших та гуртувати їх біля самостійницького прапору і підготувати до боротьби за здійснення тих високих ідеалів, за які з усміхом на устах та з вірою в ті ідеали гинули наші предки, серед нелюдських мук у ворожих руках конали та не каялись і не здавались.

Як же інакше стояла б наша справа перед чужинним світом, якщо б наші журналісти і публіцисти, замість витрачувати час на погубне, шкідливе й зовсім непотрібне поглиблювання партійних чварів, регіональних ненавистей і ідеологічних розходжень, пішли б слідами своїх попередників — Сембратовича, Кушніра і Веселовського, які, посвячуючи себе, своє фахове знання і всі свої сили справі рідної нації на відтинку внутрішньої, а передусім і в першу чергу, на зовнішньому відтинку нашого політичного життя, передчасно серед незакінченої праці згоріли.

Нав'язуючи до наших традицій, повинні б ми, йдучи слідами тих перших, які, самі національно прозрівши, будили з національної сплячки свій темний, незрячий нарід, повинні б ми були вже давно подумати про це, щоб для широких наших мас, розкинених по чужому світі, видавати популярно і приступно писаний часопис-журнал, який, задовольняючи їхнє розбуджене зацікавлення, подавав би їм національно здорову лектуру, будив та поши-

рював їхню національну свідомість, а одночасно підносив їх національну культуру. На такий часопис, чи журнал на чужині ми й досі не спромоглись, хоч знаємо, що існує конечна потреба такого популярного видавництва. Це ж не є ніякою тайною, а дійсного правдою, що пересічний наш емігрант не має що читати, отже нічого й не читає. На 30000 людей громади з української еміграції у Франції купує українську газету півтори тисячі людей. З 10000 українців у Бельгії передплачує українські часописи 2000 людей. Не краще справа з читанням українських часописів і на терені української еміграції в Німеччині і в Австрії та за океаном, у Північній чи Південній Америці. Редакції українських часописів ледве пов'язують фінансові кінці, а чому? Бо наша інтелігенція не вся читає й купує свої часописи, її в порівнянні до широких мас і не так то й багато, а маси не купують їх, бо вони для них не зовсім зрозумілі, не цікаво і не популярно писані.

Вправді не можна письменникам диктувати й наказувати, що і як мають писати. Але чи не краще було б замість безперервно говорити і писати про якусь там дуже "велику" літературу, якою мали б наші письменники задивувати чужинецький світ — творити свою, Дійсно велику, велику національним духом і ідеями літературу, не для чужинного, покищо, світу, а для своїх, для всіх — і для широких наших народніх мас? Яка ж користь для нас і що матиме наш нарід з того, що хтось десь там колись буде подивляти і виславлювати нашу "велику" літературу й культуру, як звеличує сьогодні культуру асирійську, чи вавилонську, тоді, коли нас зовсім не буде, коли з причини національної несвідомости, темноти, байдужости до національних справ та безідейности — загине наша нація і стане погноєм "великава рускаво народа", бо для неї "ето всьо равно" буде? Ні, письменники поневоленого народу зобов'язані творити велику і сильну національним духом літературу, яка пробуджувала б і освідомлювала б широкі народні маси та підготовлювала б їх до визвольних змагань і боротьби за самостійне життя і тривале існування нації. Можливо, що це за вузьке розуміння завдань на-

шої літератури, але чи велика, глибоко-національна література не може бути одночасно і великою в світовому масштабі? А література, яка б будила і підносила національного духа наших широких мас є нам під цю пору до загибуні потрібна. Хоч наші літературні критики й письменники з легковаженням і погордою про твори Кащенко висловлюються, то все ж таки, поки ми не досягнемо найвищого нашого ідеалу, поки спільним об'єднаним зусиллям усіх суспільних наших шарів не визволимо нації з чужої неволі і не здобудемо самостійної держави, нам потрібні і такі письменники, як Кащенко, потрібні й високомистецькі літературні твори, які б при тому поширювали й поглиблювали національну свідомість народу і розбуджували в ньому гарячу любов до своєї нації, закривали і поривали до жертвенної праці для неї та прищиплювали їй високу ідейність і те найвище бажання: "Здобути українську державу, або згинуть в боротьбі за неї". Нам потрібні і високоартістичні драматичні твори, зображуючі пластично наші героїські бої за волю вітчизни, наші визвольні змагання і нашу героїську боротьбу за здобуття власної держави, потрібні героїські епопеї, потрібні повісті і оповідання, змальовуючі ясними красками героїські чини й подвиги наших предків, їх посвяту і жертвенність для своєї нації, відтворюючі і оживотворюючі наші великі постаті історичні, що працю життя свого, ба й саме життя своє, принесли в жертву Батьківщині. А передусім наші письменники повинні б дати молоді широко українську, високоідейну і цікаву рідну літературу, дати їй нашу історичну повість, якої та молодь не має і яка їй дуже потрібна. Чим же, як не національною лектурою врятуємо нашу молодь перед винародовленням, яке їй грозить на чужині!?

Коротко і ясно. Шукаймо для самих себе, для наших мас, а в першу чергу для нашого молодого покоління цілющої і живої води у рідних колодязях-криницях, даваймо нашому народові до пиття чисту нашу воду, шукаймо поштовхів і заохоти до праці для Батьківщини в наших традиціях і в нашій історії, не шукаймо чужих богів і не здаваймось на їхню ласку, бо тієї ласки, ні співчуття,

ані допомоги в них не знайдемо. Ідейности і національної свідомости шукаймо єдино в прикладах наших героїв чину, у тих героїв, які нас великої правди навчили, що "краще один день вільним левом жити, як увесь свій вік рабом безвільним у неволі гнити".

Не шукаючи і не жебраючи ласки у чужинців, не примилуючись до них, стараймось збуджувати в собі і в нашій молоді віру в свої власні сили і в свою правду так, як у них вірили великі предки наші. І будьмо такими, якими були вони: високо ідейними в публічному і твердо-характерними в приватному житті, непохитними і неподатними супроти ворогів і повними любови супроти своїх. Будьмо суворими суддями в першу чергу для себе, а щойно потім для наших ближніх, а всяку нікчемність, безхарактерність, хиткість і нестійкість, безідейність і погоню за матеріальними добрими, оте страшне наше "лакїмство" злочасне, на кожному кроці завжди і всюди поборюймо і винищуймо, бо це найбільший, бо це наш внутрішній ворог, ворог, який загноздився серед нас і роз'їдає наш національний організм, розкладає і деправує наші душі.

Всюди на чужині, по всіх країнах, до яких доля загнала наших людей, де тільки знайдеться кількох українців, творімо з них наші громади, гуртуймо й об'єднуймо їх, зцілюймо і оживляймо національною свідомістю і національною ідеєю, знаючи добре, що одинцем залишена людина затратить себе, згубить своє національне обличчя, а в гурті вона не пропаде і для нації не згине.

Одне знаймо: тільки національно свідомою людина може принести користь свому народові і своїй вітчизні. То ж поширюймо ту свідомість серед якнайширших наших мас і тим чином підготовляймо їх до нашого великого воскресного дня, який прийде, бо мусить прийти!

МИХАЙЛО ЛОМАЦЬКИЙ: НЕЗРАДЖЕНА ОБІТНИЦЯ

Михайло Ломацький – відомий на Гуцульщині культурний і громадський діяч, педагог, письменник, який, за словами свого сучасника Степана Салика, також учителя, так полюбив цей край, його мешканців-гуцулів і їх дітей, що «віддав їм все, що мав найдорожче: серце і душу».

Михайло Лукич Ломацький – подолянин, він народився 23 листопада 1886 року в селі Суходіл поблизу Гусятина над Збручем. Батьки були селянами, однак добре розуміли, що освіта надзвичайно потрібна народові й за всяку ціну намагалися дати її синові. Михайло змалечку тягнувся до книг, добре вчився в школі, а пізніше вступив на вчительські студії в Тернополі, продовжив їх у Заліщиках, де, після закінчення семінарії, здобув право викладати у школах Австро-Угорщини. Першу вчительську посаду дістав на Снятинщині. З перших днів починає активно займатися громадською діяльністю, проводить велику патріотичну роботу серед галицьких селян, за що відразу стягає на себе незадоволення влади.

Після розпаду Австро-Угорської імперії польський окупаційний режим почав значно жорсткіше контролювати діяльність громадських організацій, їх діячів, вчителів народних шкіл.

Почалися процеси насильницької колонізації в Галичині, проти яких різко виступав Михайло Ломацький. Це послужило причиною його арешту 1920 року. Разом з 286 гуцульськими повстанцями відбував ув'язнення в польській тюрмі в Коломиї.

Другий раз, уже «більшовиками-визволителями», був заарештований у вересні 1939 року. Чудом уникнув розстрілу 1941р., коли комуністи відступили, розстрілявши десятки тисяч в'язнів у тюрмах Західної України.

Умови побуту і вчительської праці Михайла Ломацького не назвеш легкими: на підтвердження цієї думки промовистим є хоч би той факт, що за 30 років педагогічної діяльності він змушений був 17 разів змінювати місце проживання. Причиною цього була не любов до мандрів чи постійна потреба нових вражень, – польська влада, переслідуючи прогресивного, національно свідомого народного вчителя, таким чином намагалася зменшити його вплив на галицьке селянство, мінімізувати стосунки з простими людьми, які за короткий час вчителювання М. Ломацького в тому чи іншому селі не встигали сприйняти його за «свого».

Перебування на Гуцульщині, зокрема у Криворівні, а потім у Головах, де Ломацький працював найдовше, залишило в його душі незабутній карб на все життя. Волелюбність і сміливий характер гуцулів надзвичайно імпо-

нували Ломацькому, який, за словами згадуваного вже Степана Салика, був людиною «неспокійної вдачі, вічним революціонером, який завжди йшов прямим шляхом».

Від самого початку свого свідомого життя Михайло Ломацький присягнув вірно служити своєю працею українському народові, ширити його освіту, підносити ідею творення власної національної держави.

Цій обітниці він був вірний усе життя. З 1944 року перебуваючи на еміграції, М. Ломацький у важких, несприятливих обставинах далеко від улюбленої Гуцульщини видав друком понад 20 книжок, деякі з них обсягом понад 300 сторінок. Сотні статей національно-патріотичної тематики М. Ломацького надруковані в еміграційних виданнях Західної Європи, Канади, США.

Ось список основних творів Михайла Ломацького, який був опублікований в альманахові «Гуцульщина» за 1986 р. в Торонто (Канада):

1. «Національна свідомість»;
2. «Наша еміграція»;
3. «Українська культура»;
4. «Любов до Батьківщини»;
5. «На чисті води»;
6. «Українське вчителство на Гуцульщині»;
7. «Верховино, світку ти наш» (у двох частинах);
8. «Нариси з Гуцульщини»;
9. «Бескидом зеленим»;
10. «Країна чарів і краси»;
11. «Гомін гуцульської давнини»;
12. «У горах Карпатах»;
13. «По той бік Чорногори»;
14. «Опришківське гніздо»;
15. «Заворожений світ»;
16. «Із гір Карпат»;
17. «Поділля – спомини з минулих літ»;
18. «В Чорногорі – містерія Святоіванівської ночі», 9 відслон, музика А. Гнагишина;
19. «У зеленому Beskidі», п'єси на 4 дії – УПА в Карпатах – Чорногорі.

Залишив готові до друку «Гуцульські оповідання» та «Альбом української ноші», дальша доля яких невідома.

Фрагменти деяких із названих творів були підготовлені до друку незабутнім Ігорем Пелипейком й вперше опубліковані в Україні окремою

книгою під назвою «Гуцульський світ» стараннями видавця Михайла Павлюка (чотирма виданнями, загальним накладом чотири з половиною тисячі примірників). Из вступної статті «Гуцульщина – його любов», написаної І.А. Пелипейком, можна почерпнути немало досі не відомих фактів біографії М. Ломацького, його стосунків із видатними діячами української культури І. Франком, Лесею Українкою, Г. Хоткевичем, М. Коцюбинським, А. Крушельницьким.

«Національна свідомість» – публіцистичний твір Михайла Ломацького, опублікований у Видавництві Спілки української молоді в Лондоні 1952 р. Ця книга – грікі думки автора про національну самоідентифікацію українців, причини бездержавності на націонал-ренегатства. Автор вдається до широких прикладів, а деякі факти, ним наведені, настільки актуальні й упізнавані сьогодні, що робиться страшно: невже нам, українцям, так і не судилося мати свою державу й у власний меншовартості служити хіба що пішаками в руках чужих правителів, а українським політикам слухняно пересуватися тими ходами на політичній шахівниці, які визначені нашим північним сусідом у московській столиці?

М. Ломацький причини зради національних інтересів України вбачає, по-перше, в низькій національній свідомості народу, а, по-друге, в «лакмістві», прагненні до збагачення, продажності тих, хто називає себе елітою, але готовий заради власної вигоди забути і про Вітчизну, і про народ, і про державність України та її безпеку.

Держава наша важко спиняється на ноги, бо антиукраїнських заходів для її руйнування вживають як ворожі, так і «свої», «рідні» сили. Чому в Україні діють антинаціональні партії, які проводять політику розколу держави, плодять сепаратистські настрої в суспільстві? Чому з трибуни Верховної Ради українські депутати виголошують промови чужою мовою? Як зрозуміти факти, коли українські державні службовці й українські депутати влаштовують антидержавні акції, а органи, які повинні піклуватися безпекою держави, мовчать, хоча й сліпому видно, що за режисер за всім цим стоїть?.. Чому російські комуністи так відважно поводять себе в Криму в той час, коли у себе на батьківщині не сміють і пари з уст пустити? Хто сприяє їм, з чийого дозволу з'явилися вони тут? Кажуть, це зона інтересів Росії. А де ж наша зона на нашій, українській – не чужій землі?

На жаль, наша щоденна дійсність, як дзеркало, відображає неукраїнське обличчя української влади і «національну темноту й безпросвіток» (М. Ломацький) значної частини народу.

Народ наш, мов дитя сліпеє зроду,
Ніколи світа-сонця не видав –

За ворога іде в огонь і воду,
Катам своїм поводитирів оддав, –

так писала колись про стан справ національних з болем серця Леся Українка. Чи щось змінилося від того часу? Чи відчуває кожен з нас відповідальність за честь нації? Наші діди, наші батьки – українські січові стрільці, воїни ОУН-УПА, прощаючись, вимовляли коротке слово: “Честь!” Воно було виявом внутрішньої готовності кожною за жодних обставин не втратити цієї шляхетної риси, святим кредо: **безчестя страшніше за смерть!..**

Олесь Гончар у своєму «Щоденнику» записав: «Страшно, коли люди – зі страху чи з корисливих інтересів перестають боятися безчестя. Та не дрібнійте ж, отямтеся: ви ж – сини народу!» Михайло Ломацький стверджує, що «тільки національно свідомою людиною вміє і хоче служити своєму народові безкорисно і жертвенно і віддати йому своє знання, свій труд і працю і в тому знайти для себе найвище вдоволення, радість і втіху». Цього життєвого заповіту він дотримувався усе своє життя. На еміграції часто виступав перед українцями, дописував до багатьох часописів, переймався долею української інтелігенції, що опинилися на чужині, гаряче благав не втратити українського духу, національної пам'яті, рідної мови, передати цей скарб своїм дітям й онукам. Почав освітню працю, як писав у листах до С.Салика, «щоб Україна не спала».

Стійко терпів нужду і скруту, довго поневірявся по таборах для залишених в Австрії, Німеччині, не отримав дозволу на виїзд в Америку, опинився в домах для перестарілих у Мюнхені, Фрайденштадті. Часто голодував, мерзнув в неопаленій кімнаті, не мав коштів навіть на найнеобхідніше – плащ, черевики, сорочку.

Однак при цьому працював і працював без упину. Кожний зароблений чи отриманий від друзів гріш тратив лише на видання книжок.

«Коли я вислав йому більшу суму грошей за розпродані його книжки і просив, щоб ними рятував своє здоров'я, – згадує С.Салик, – то він відписав, що всі гроші передав друкарні «Логос» у Мюнхені за друк нової книжки».

Він дуже змарнів, висох. Дістав від знайомих прізвисько «український Ганді» і гірко віджартовувався: «Ганді мав хоч козу, а я її не маю».

Подиву й шани гідна жертвна праця великого будителя нашої національної пам'яті, скромного гуцульського вчителя початкової школи, який прожив усе своє життя з Україною в серці. Помер М.Ломацький 24 жовтня 1968 р. у Фрайденштадті з вірою, що «великий воскресний день для нашого народу прийде, бо мусить прийти!»

Не зрадьмо ж і ми цю його вистраждану віру.

Аделя Григоруک

ЗМІСТ

Джерела національної свідомости.....	3
Національна свідомість в минувшині.....	4
Маруся Богуславка.....	7
Пісня про Бондарівну.....	8
Нищення української національної свідомости.....	9
Наслідки затрати національної свідомости.....	11
Мати Патріотка.....	20
Без національної свідомости.....	20
Національна свідомість.....	21
Людина національно свідомо і несвідомо.....	23
Темні сторінки з історії нашого народу.....	24
Закінчення.....	30
Друга частина (Вступ).....	33
Національна свідомість.....	34
Висновки.....	54

Михайло Лукич ЛОМАЦЬКИЙ

НАЦІОНАЛЬНА СВІДОМІСТЬ

“Лисаний Камінь”

Косів
2008

Видрукувано в МП “Евріка”
Свідоцтво Держ. реєстру: серія ІФ, № 10
Івано-Франківська обл., м. Косів,
вул. Незалежності, 28,
тел.-факс: 2-24-91

Підписано до друку 12.10.08. Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Друк офсетний. Гарнітура Arno Pro. Умов. друк. арк. 3,6. Тираж
5000 прим. Замовне 260.